

Butlletí

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ANY IV

ABRIL-JUNY 1894

N.º 13

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

Preus de subscripció: Pels socis residents, per semestre, una pesseta: per any, dugas pessetas; pels socis delegats (pagant per anyadas, à la bestreta), quatre pessetas; pel públich (idem), cinch pessetas. Los números solts y los tomos d'anys passats, ab augment de preu.

Punts de subscripció: En Barcelona, local del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (Paradis, 10, segon), y llibreteria d'Alvar Verdager (Rambla del Mitj, 5).

Redacció y Administració: Barcelona, carrer de Paradis, 10, y Llibreteria, 21, segon.

SECCIÓ D'EXCURSIONS

LES COVES PREHISTÓRIQUES

DE LA PROVINCIA DE LLEYDA

A pesar del gran nombre de coves, algunes molt grandioses y d'interessant estudi, que tinch visitades á la regió montanyosa de la provincia de Lleyda, varies de les quals no m'he limitat á recòrreles y examinarles baix el punt de vista físich y geològich, sinó que hi he fet exploracions contant trobarhi senyals d'haver sigut habitades pels primitius pobladors de nostra terra, siga perquè jo no hagi sostingut prou temps els treballs d'excavació, cosa que no seria d'estranyar, tota vegada que dedicava á aquesta feyna els ratos que'm deixavan lliure les operacions de camp oficials, ò siga perquè realment no hagin servit may de refugi á l'home prehistòrich, és lo cert que solament en tres han sigut profitoses mes investigacions; y encare en una d'elles no'm dech atribuir el mèrit d'ha-

verla descoberta, per quan ja Pleyan de Porta, el malhaurat cronista de Lleyda, ne donà una lleugera noticia en son *Album històrich*.

Aquestes coves se troban situades en el grupo de montanyes ab qu'acaban les ramificacions pirinaiques de la provincia, ò siga: á orient, allà hont el Noguera Pallaresa se junta ab el Segre; y á ponent, 8 hores més amunt de la confluencia del Ribagorzana ab aquest últim riu.

L'embranchement dels dos primers se fa entre Alòs de Balaguer y Camarasa, una hora més amunt d'aquesta vila, entremitj d'uns singles molt espadats, y desde aquí corre de llevant á ponent una serra anomenada de Montroig, qu'acaba prop de Vilanova de la Sal, ahont pren el nom de Montalegre. Y en veritat qu'ho és aquesta montanya, alta y empinada del costat de mitjorn, tenint á sota les alegres valls de Llorens al S. y de Vilanova y Avellanes á ponent, y rampant fortament del costat N., ahont se li desenrotlla devant per devant el serio y senzill perfil del Montsech per dessobre d'una munió de baixes montanyes, mentres allà lluny tancan l'horitzó les crestes punxagudes del Pirineu.

Aquesta montanya de Montroig és, baix el punt de vista geològich, molt interessant: podria dirse qu'és una miniatura del Montsech per sa forma, per sa posició y orientació, pel modo de penjar les capes que la forman, y quasi també per la naturalesa d'aquestes capes, puix aquí, com al Montsech, al peu de la serra s'hi troba el *trias*, sols qu'al Montroig hi és molt més manifest. Sobre del *trias* ve el *lias* ab ses calisses, margues y dolomies, y gran profusió de fòssils característichs, que també, però ab menos abundancia, se troban al Montsech; y per sobre del *lias* ve el cretàceo, ab la diferencia de que aixís com en el Montsech hi estàn representats els dos grupos de la creta, *superior é inferior*, al Montroig és sols la *superior* la que s'hi presenta, descansant directament á sobre del *lias*.

La creta *superior* és precisament el siti de quasi bé

totes les coves d'aquests encontorns. La cresta de la serra ve formada per uns grossos banchs de calissa que tenen 70 metres de potencia total; y ses parets són verticals, tant dretes y enlairades que dificilment s'hi troba camí pera passar de l'un costat á l'altre de la montanya. En aquesta calissa és ahont l'aigua ha deixat en molts punts la senyal de sa força, puix s'hi contan, en una extensió de 3 ò 4 kilòmetres, sis coves, totes, poch més ò menos, al meteix nivell, que són: al costat N., la *cova de la Monja*, la *cova del Lladre* y la *cova del Sastre*, devant per devant de la *cova de l'Aigua*, qu'es troba á l'altre costat de riu en una altra montanya, però en el meteix banch de pedra; y al costat S., la *cova de l'Escaleta* y la *cova del Tabaco*.

Quatre d'aquestes coves les he explorades sense cap resultat. Dugues d'elles, principalment l'última, m'han donat alguns restos de l'industria de l'home, als quals, si s'hi pogués agregar els que ja s'havian trobat abans per la gent del país, no deixarian de formar una serie important.

Comensaré per descriure aquesta última estació, de la qual no sé que hi hagi fins are publicada més que la lleugera descripció ja esmentada, descripció que degué esser feta precipitadament, puix dóna una idea poch exacta de la tal caverna.

COVA DEL TABACO

És una gran gruta natural, que per son tamany s'ovira de molt lluny, situada á dalt de la serra de Montroig y gaire bé en son extrem oriental.

Pera anarhi desde Camarasa, vila d'interessants recorts històrichs que dista 3 hores de Balaguer, riu amunt, se té de passar al peu del poble el pont romà sobre el Segre gracies á un perillós empostissat ab que s'ha volgut corregir el mal que la mà destructora de les nostres discordies civils va fer en aquesta obra venerable, y, després, enfilarse

se durant una hora llarga per la costa que domina la vora dreta del riu. S'arriba al peu del single sota la meteixa gruta; y, si s'hi ha pujat á cavall, aquí és molt curt el tros que té de ferse á peu. Unes quantes pedres sobreposades, formant una rústica escala, permeten salvar la singlera, y nos trobem ja á la boca de la caverna.

L'espectacle és grandió. Lo forat, de 15 metres d'amplada á la base per 20 d'alsada, s'obra en mitj d'un single altíssim ahont hi fan niu les àguiles y els volters. La montanya de Sant Jordi, que fa l'altre costat de Segre, ab ses penyes nues y pelades, sembla qu'es toca ab la mà. Allà á l'esquerra la vista apenas pot escudriñar les fosques fondalades ahont, amagats de la llum del sol, barrejan sigilosament ses aigues el Pallaresa, que naix en terra catalana, al pla de Beret, sobre de la vall d'Aran, y el Segre, nascut en terra francesa, al peu del Puigmal. Y á mà dreta, la vall de Camarasa, per hont el riu, com una ampla carretera de plata, serpenteja fent suaus y gracioses curves, s'extén riallera als nostres peus ab sos camps plens d'oliveres arrengrerades com soldats en formació.

Més entrem ja á la cova. Per sa obertura, immensa y de forma apuntada, com l'ojiva d'un temple gòtich, se veuen entrar y sortir, xisclant, los murisechs, que hi viuen agarrats á les aspreses de la volta, y sos crits sèchs y estridents trencan la suau clamor del riu que s'aixeca fins á nosaltres desde 300 metres de fondaria (1).

El pis de la cova puja cap endins, mentres la volta baixa, y sas parets s'acostan formant una primera cambra, d'uns 20 metres de diàmetre, qu'es comunica ab l'interior per una obertura á modo d'arch rebaixat, de 2 metres d'alt per 9 d'amplada.

Una altra cambra segueix á aquesta, y després una

(1) Pleyan diu 400 metres; però desde la cova al riu, sota el pont de Camarasa, qu'es troba una hora més avall, no hi hà més que 315 metres de desnivell.

altra, sembrada de grosses roques amontonades caigudes del sostre; y quan s'han seguit 80 metres cap al NO., la direcció cambia de cop: la gruta pren una orientació cap al N. y sa forma se regularisa, conservant la meteixa gran alsada y una amplada d'uns 12 metres, fins qu'als 180 metres de llargada total se tanca de sopte (1) y sols presenta en lo frontó tres petits forats, en dos dels quals és poch menos qu'impossible l'entrarhi arrastrantse. Vaig ficarme per un que té un metre d'alt per dos d'amplada, y me conduí á un compartiment qu'és d'interès pera l'història física de la cova. En ell se tanca definitivament tota comunicació, y la paret del davant ja no és calissa com ho eran totes fins are, sinó una argila roja empastada de menudes pedres anguloses, á modo de *brecha*, de ciment argilós roig.

Y això ens diu per modo evident que l'excavació que venim seguint tenia una comunicació ab l'exterior per un punt més elevat, y qu'en una època que geològicament és coneguda, una irrupció d'aigües fortíssima tingué lloch de fóra á dins per aquest conducte: arrastravan les aigües llots vermells, y ab sa força s'emportavan pedres que s'esmicolavan pel camí, tot lo qual va arribar á atascar completament el pas abans d'atravessar les petites comunicacions esmentades; y gracies á això se salvà la cova de quedar rublerta en sa part més espayosa, qu'és la qu'hem vingut seguint.

L'època d'aquesta inundació és la del *diluvium roig*, ò siga l'última fase del període diluvial, que succehí al període glacial ab qu'es varen inaugurar els temps quaternaris, cubrint d'immenses geleres les montanyes; masses de glas qu'omplian valls y fondalades y al costat de les quals las qu'avuy admirem en els Alps són no més que copies raquítiques. Jo he trobat còdols erràtics de granit á dalt de tot de les montanyes d'Escaló, á 20 kilòmetres

(1) Las dimensions que dóna Pleyan (obra citada) de 400 metres de llarch per 40 d'ample, són excessivas.

dels punts ahont la roca granítica surt á la cara de la terra, y que degueren esser traginats fins allí formant lo *cordó glacial* d'un immens riu de glas, que no tindria menos de 400 metres de fondaria en aquell punt.

El fenòmeno estalactítich ha tingut relativa importancia en la cova del Tabaco, y ho testifiquen algunes grosses estalactites y estalagmites qu'es veuen al costat de llevant, part per hont degueren baixar aigües dotades de gran poder incrustant per una esberla qu'es troba á la volta. Hi hà aquí una petrificació en forma de cascada de bonich aspecte; més hi hà que convenir en que, ateses les grans dimensions de la caverna, aquestes incrustacions no tenen la magnificencia y la riquesa de formes qu'en moltes altres coves de Catalunya sorprèn y maravella.

Si ara examinem el pis de la gruta, trobarem á l'entrada, y á sobre de tot, terra y pedregam de 20 á 60 centímetres de gruix; á sota, pols fina com cendra, generalment gris, que pren, cova endins, un color pardo, de vegades bastant fosch; y per sota d'aquest depòsit, irregular com tots aqueixos d'origen atmosfèrich, ve una grossa massa de pols blanquinosa, especie de creta ò calissa impura incoherenta y qu'alcansa las majors fondaries que s'hi han reconegut.

Los òssos d'animals y els restos de l'industria prehistòrica se troban en la primera cambra entremitj del pedregam.

Son descobriment fou casual. Desde molts anys els pagesos del voltant van á la cova á omplirhi sacas ab la terra que conté, perquè aquesta terra, que reb desde tants sigles els excrements de la munió de rates-pinyades que s'allotjan en el sostre, conté, sobre tot en les capes més sòmes, gran quantitat de materies amoniacals, y és, per lo tant, un excelent adob. Y abans que fos coneguda aquesta aplicació, recordan els vells del país qu'en època en qu'era més extès l'ús del *rapé* anavan á buscarhi, entre la fina pols de la cova, aquella que pel seu color se presta-

va més á barrejarla ab la pols del tabaco, d'hont li ve á la cova el nom que té..... No culpem, donchs, als qu'avuy adulteran en gran aquestes y altres substancies, perquè es veu que l'art d'enganyar al consumidor ja arrenca de lluny, y qu'antichs y moderns, pera fer un guany il·lícit, may s'han parat en barres, ni devant de les materies més repugnants.

Donchs bé: aquests treballs han alterat el pis de la caverna en gran manera; y avuy, lluny d'esser més ò menos pla, com ho seria quan era morada d'una tribu, està ple de clots y excavacions á modo d'embuts, algunas de 4 y 5 metres de fondaria, que fou molt perillós el recòrrerla sense portar una bona llanterna; y és tant lo que s'hi ha treballat, que ja quasi bé no s'hi troba més que la pols calcàrea del fons, materia poch menos que faltada de substancies orgàniques y poch útil com adob. Aixís és qu'els operaris varen recular cap á l'entrada, ahont la terra era menos estimada per les moltes pedres que conté; y aquí és precisament, á la primera cambra, ahont s'ha trobat tot. Mon amich D. Joan Valls, propietari á Camarasa, s'en va enterar, encare que no tant prompte que l'ignorancia dels treballadors no hagués ja esmicolat dos cranis sencers. Ell y Pleyan de Porta, y més tart Sanpere y Miquel, tingueren l'atenció de mostrarme tot quant havian pogut obtenir, lo qual consisteix principalment en òssos, dels que ja veurem enumerats en la llista qu'are donaré.

Los objectes que hi he trobat són els següents:

OBJECTES DE PEDRA

Pedres de molins ò molins de fricció.—Ab aquest nom tenen de designarse unes pedres de riu grosses, d'uns 30 á 50 centímetres de llarch y 12 ò 20 d'amplada, planes d'una cara, sobre les quals, posades á terra, hi feyan fregar una altra pedra de riu més petita, del meteix modo que

encare avuy dia los pastors en l'alta montanya molen la sal pera el bestiar.

Escullian ab preferencia les pedres de *granit*, que són les més grosses que porta el riu; més no despreciavan les d'*ofita* y les d'*arenisca roja triàsica*, roques també molt fortes y qu'abundan entre els aluvions del Segre.

Ernest Chantre, qu'ha trobat utensilis semblants á les coves del nord del Delfinat y dels voltants de Lyó, pensa qu'hi moldrian *aglans* ò bé les *especies de grans* ab que s'alimentarian. És natural que tinguessin aquest ús; y en prova d'això puch dir qu'al costat d'un d'aquests molins, el més gros y que per son pes no em vaig emportar, puix tenia 50 centímetres de llarch, 30 d'amplada y 20 de gruix, vaig descobrir entre la terra una amosta de blat, qu'es reduí á pols negra al tractar de guardarlo.

D'aquests molins s'en troban bastants, lo qual és prova de que seria una tribu nombrosa, y no una reduida familia, la qu'habitaria en aquest lloch.

Bola de quarç.— És una pedra foguera toscament arrodonida, que probablement serviria de *percussor*. En altres coves d'Europa se n'han trobat també, y no falta qui creu qu'eran, més aviat qu'instruments de treball, armes pera llensarlas ab la fona. Jo no penso aixís, perquè em sembla que, tenint tant á mà els còdols de riu, de formes tant á propòsit per aquest ús, no s'havian d'entretenir en arrodonir penosament pedres tant dures. Eran, sens dupte, instruments de treball.

Pedra de moldre color.— És un còdol pla, de pizarra, petit, però molt interessant. Quan lo vaig ficar á l'aigua pera rentarlo, me sorprengué que quedés tenyida d'un viu color de sang: era qu'á una de les dugues cares hi tenia enganxat un poch d'*oligisto* (mineral d'òxit roig de ferro), qu'al deixatarse li donà color. L'altra cara està gastada y plena de clots per efecte d'haver rebut molts cops ab un altre cos més dur; de modo que no pot duptarse de qu'aquesta pedra plana servia pera moldre color vermell,

posantla á sobre del mineral y peganthi cops ab un percussor.

¿A quin ús destinarian aquest color, aixís reduit á pols? Se comprèn fàcilment: els homes prehistòrichs, com avuy els selvatges habitants de tantes isles apartades, se pintarian el cos ab franjes y dibuixos, obehint á un sentiment de la bellesa innat en l'home; sentiment que, si bé cada país el tradueix á sa manera, trobant els uns bellíssims els adornos qu'als altres els semblan detestables, és lo cert qu'ell és qui engendra l'art y qu'aquesta diversitat de modos de concebirlo en les diferentes regions del globo se deu el que presenti tal multiplicitat de formes en totes ses manifestacions.

Aquesta pedra és, donchs, una prova de qu'el *tatuatge* (si no tal com ho practican avuy, fixant el color á la pell per medi d'agulles ò d'espines de peix), per lo menos en sa forma més senzilla de simple pintura, era conegut entre aquells primitius pobladors, com ho era també dels habitants de la cova de Furninha á Portugal y de las de Bèlgica y dels Alps Maritims, ahont també s'hi van trobar, no sols trossos de mineral qu'es diu *sanguina*, y pedres pera mòldrel, sinó qu'á una cova de Menton hi descobriren, ademés, unes agudíssimes puntes de *quarz-agata* qu'es creu que servirian pera aquella operació.

Delgado, director dels treballs geològichs de Portugal, al descriure la cova de Furninha dóna, á més d'aquesta explicació á l'ús del color vermell, una altra qu'és la següent: creu que també l'emplearian pera donar un bany, abans de còureles, á les pesscs de terrissa que construían.

Aquesta segona explicació té rahó de ser en aquella localitat, ahont diu qu'es nota una cutícula vermella á manera de vernís en la cara de l'obra cuita; més en la nostra no té aplicació, puix la pasta no té diferent color á dins y á fòra.

Altra pedra de moldre color.— És un còdol de granit groixut, de 12 centímetres de diàmetre, un poch pla de les

dugues cares, ab senyals de cops en totes dugues y restos de coloració vermella, que serviria pel meteix treball que l'anterior.

Silex tallats.—Tots són petits, á modo de fulles de ganivet, ò del tipo anomenat *rascadors*. El més llarch té 6 centímetres.

OBJECTES D'OS Y ALTRES TREBALLATS

Un punxó, fet afilant l'extremitat d'un òs.

Un burí, ò, millor, la punta d'un burí, qu'es presenta gastada en esviaix, demostrant que s'utilisava pera ratllar. Com he observat que s'aplica exactament á les ratlles que formen dibuixos en alguns trossos de terrissa menuda, no'm cab dupte de qu'era l'eyna de qu'es servian pera gravarla.

Un tros de brassalet, fet de petxina d'un *pectunculus*, igual al que Macpherson, l'ilustrat cònsul d'Inglaterra á Barcelona, va trobar á la *Cueva de la Mujer*, prop d'Alhama de Granada.

Una valva de pectunculus, foradada en son *nates*, sens dupte pera servir d'adorno.

Trossos de petxinas, arrodonits toscament, d'uns 2 centímetres de diàmetre, qu'es varen trobar en gran quantitat dintre d'una olla. N'hi havia alguns de foradats. Es difícil dir si s'en servirian pera fer cambis ò pera adornarse ab ells á modo de collar.

Un ullal d'un òs.— Se coneix qu'el feyan servir com una eyna, puix ha desaparegut la part dura, ò siga la *cor na*, y queda sols l'*arrel*, d'uns 6 centímetres de llarch y 2 ò 3 de gruix, que servia de mànech, y està molt gastada ò allisada del cap per hont la feyan treballar.

TERRISSA

Cap pessa sencera s'ha pogut trobar. Restos d'olles petites y de gerres grans, fetes ab dugues classes diferents de pasta grossera: l'una, de color de rajola, qu'és la que menos abunda; l'altra, negrosa; y totes dugues ab petits grans de quarz y de calissa, lo qual m'inclina á creure que l'argila que gastavan la treyan de la vora del riu, ahont és més fácil que la trobessin ab aquestes impureses, mentres que les margues del voltant, qu'haurian pogut utilizar, no portan quarz. Ademés, moltes vegades s'hi veuen lluir á la superficie petites laminetes de mica daurada, lo qual demostra més encare la procedencia qu'he dit.

Les formes són senzilles, com en totes les estacions d'aquella època, y acusan un treball fet á la mà, és á dir, sense torn de rajoler, qu'allavors encare no era conegut.

Los adornos que hi feyan eran, unes vegades treballats estirant la pasta ab els dits y altres aplicanhi á la superficie tires d'argila qu'adornavan després ab petits pessichs. Altres cops consistian en ratlles més ò menos geomètriques fetes ab un burí, ò bé en rengleres de pichs fets ab un punxó rodo ò quadrat.

Aquests últims dibuixos s'aplicavan principalment á les olletes y utensilis petits. La terrissa grossa portava la primera ornamentació, reduida á cordons granuts, garlandes ò costelletes distribuïdes per tot el voltant, com se veu en els exemplars que presento, principalment en els que després veurem de la cova de Tragó, ahont hi hà bastanta varietat, més ressaltant sempre una fisonomia especial, que dóna un parentiu innegable entre aquesta classe d'obra y la que s'ha descobert en les demés cavernes contemporanies d'Espanya y de l'estranger.

Últimament se va trobar una olla sense fondo de 20 centímetres de diàmetre á la boca, qu'és de pasta negra y porta

per adornos un senzill cordó. Ne dono una copia (1), no haventse acomodat á vendrcla el seu propietari. En la meva col·lecció hi hà part de la boca y costat d'una gerra de 32 centímetres de diàmetre, y que no en tindria menos de 50 en el centre. La meitat inferior anava adornada ab unes costelletes interrompudes longitudinalment y estava plena de terra; de modo que no va poder sortir sinó á trossos.

OSSAMENTES

Homo.— Un fragment d'un parietal. És l'únich resto humà que hi he trobat.

Cervus elaphus. Linneo (cervo).— Molts trossos de mandíbules, y òssos diferents esmicolats.

Capra (cabra).— Molts trossos de mandíbula.

Bos taurus. Linneo (toro).— Caixals y fragments de varios òssos.

Canis familiaris. Linneo (gos).— Trossos de les dugues mandíbules.

Meles taxus (texó).— Mandíbula superior.

FORMACIÓ DE LA COVA

¿Com se va formar la cova del Tabaco? En totes les cavitats naturals d'aquesta especie se sab que l'aigua hi ha jugat el principal paper; més son treball, qu'és més mecànic que químic (com abans creyan molts equivocadament), sempre ve facilitat, ò per la presència d'un accident natural del terrenó, ò per un cambi en la constitució de les roques. Aixís és que, unes vegades, les coves se troban en el punt de separació d'un banch dur y un altre menos

(1) Aquesta copia y els demás objectes esmentats en aquest treball varen esser exposats durant la conferencia.

resistent; altres, en un punt determinat d'un banch de pedra ahont, al formarse la roca, s'hi va aglomerar major quantitat d'argila, resultant aquesta part de la pedra més dolça al treball de l'aigua. Però lo que més comunment se veu es trobar les cavernes relacionades ab esquerdes naturals ò *fallas* de les formacions geològiques, és á dir, ab moviments del terreno molt posteriors á la seva formació, gracies als quals les aigues exteriors han pogut precipitarse dins de les entranyes de la terra y, exaltat son poder corrosiu per les immenses pressions degudes á la gran alsada d'hont procedien, han pogut treballar aquests llarchs y tortuosos conductes de que hi hà per totes bandes tant nombrosos exemples.

La *cova del Tabaco* té sa explicació en aquest últim cas, y se comprèn per lo qu'us vaig á dir.

A sota d'ella, á 165 metres de desnivell, hi hà una altra cova, coneguda ab el nom de *cova de l'Escaleta*.

La boca és un forat estret de 1'20 metres d'alsada per 60 centímetres d'amplada, que surt al mitj d'un single de dolomia liàsica á uns 8 metres sobre del camp. S'hi puja ab alguna dificultat aprofitant les desigualtats de la roca, per lo qual té el nom de *l'Escaleta*.

Dins ja de la cavitat, ens trobem en mitj d'un veritable caos de blocs colossals de mil formes y dimensions, amontonats els uns á dalt dels altres en posicions inverosímils, y semblant que sols esperan el més petit trepitj pera caurens al demunt.

La caverna presenta la forma d'un gran avench, ò siga d'una gran esquerdada vertical de la montanya, de 3 á 20 metres d'amplada, atascada ab les grosses llambordes qu'el cataclisme de sa formació, ò bé altres moviments posteriors, degueren arrancar de ses parets. Y és tal el laberinte de passos y conductes qu'es troba en l'interior d'aquesta massa de rochs, que no vaig poderne seguir més qu'uns 200 metres, sobre tot sapiguent qu'un del país s'hi trobà perdut dos dies sense poderne sortir.

Y bé: aquesta cova, que baix el punt de vista prehistòrich no té cap interès, puix no hi vaig sapiguer trobar la més petita senyal d'haver sigut en altres temps habitada, interessa geològicament, perquè dóna la clau de la formació de l'altra que té al demunt.

Se veu ben clar que l'una y l'altra són degudes al meiteix trench del terreno, esquerdada mal tapada al defòra per les incrustacions calisses, y és probable que, si se pogués netejar el fons de la *cova del Tabaco* del gros depòsit terrós que conté, se seguiria l'esclletxa natural per tota l'alsada de la montanya.

Una pregunta cal ferse després de descrita la *cova del Tabaco*: ¿ha sigut solament una estació prehistòrica ò s'ha utilisat també pera enterrament?

Diu Cartailhac, y és un fet, que gran nombre de coves d'aquella època varen esser, primer estacions, després sepultures. Els dos cranis que s'hi trobaren podian haver resolt la qüestió si els hagués descobert una persona entesa; més no se sab com estavan posats, ni si es varen llensar altres òssos humans que hi hagués al seu costat. Jo m'inclino á creure que la gruta no deixà may d'esser habitació. Tant gran espay no se destinaria solament á l'enterrament de dos cossos.

Tal volta aquells dos caps foren el botí de guerra d'alguna de las palestras qu'aquelles tribus tindrian ells ab ells.

COVA DE L'AIGUA

Havem dit qu'al peu de la serra de Montroig, en son extrem oriental, s'hi juntan el Pallaresa, que baixa del N., ab el Segre, que ve del NE. Juntats corren per la part de mitj-dia en busca de més amples horitzons y de campinyes més dilatades que les estretes valls de les serralades pirenaiques; més en el punt meteix ahont té lloch la seva confluencia, ¡qu'espantosos precipicis recorren l'un y

l'altre! El Segre, desde Alòs de Balaguer, y el Noguera, desde el pont de Montclús, sembla qu'ab una cyna colossal hagin serrat de dalt á baix les dures roques, y pel fons de l'estret camí que s'hi han obert s'els veu discorre, sense podershi acostar més que per un punt.

El costat esquerra de la vall del Noguera, en aqueix lloch, pertany al districte de Fontllonga, terme de Massana, que són quatre cases entre aquest poble y Alòs.

Un pastor haventme dit que, essent quitxalla, va trobar testos molt estranys en una cova d'aquells voltants, me despertà el desitj de visitarla, sense preocuparme del gran perill que deya que correriam. Y no exagerava, l'home, puix si algun cop he arribat á penedirme de mon entusiasme, va esser en aquesta ocasió.

Tres hores y mitja se tardan desde Alòs (poble que s'aixeca á la vora dreta del Segre dugues hores y mitja més amunt de Camarasa) fins á la cova de l'Aigua. Se segueix riu avall tres quarts d'hora, y aquí, essent ja impossible continuar per la vora del riu fins á trobar el Noguera, se té d'atravessar la montanya y trasladarse á la vall d'aquest altre riu. Després d'haver faldejat cosa de dugues hores, el terreno se fa impossible pel trànzit á cavall. Caminem per un pis pedregós que té una pendent de 40° entre un single espadat de més de 100 metres d'alsada que corre per sobre dels nostres caps, anomenat *la Kentisclera*, y un altre single semblant que s'extén als nostres peus á sobre del Pallaresa.

La *cova de l'Aigua* se distingeix al mitj de la dreta paret que tenim al demunt com una d'aquelles finestretes perdudes al mitj dels immensos panys de paret dels antichs castells feudals, y les dificultats d'arribarhi van creixent extremadament en aquest últim tros del nostre camí, veyentnos precisats á fer ús de les mans més que dels peus pera poder avansar.

El pastor que'm guia se té de carregar al coll el seu gos, que no pot pujar per hont nosaltres ens enfilem.

Un ex-capità de carlins que volgué acompanyarme, á

l'arribar aquí emprengué una prudenta retirada, jurant y perjurant que, si pera fer la guerra s'haguessin de seguir tant mals passants, tothom fóra moro de pau.

Nosaltres, á l'últim, arribem á un petit replà de dos metres en quadro sota la cova meteixa. Però la boca es troba cinch metres més amunt: la paret, quasi bé vertical y llisa com vidre, sols té algunes escletxes ahont els dits del pastor, nusos els peus, poden apenas agarrarshi, y ab gran dificultat guanya la cova, ahont hi estaca una corda que'm servirà pera pujar.

Confesso que quan me vaig trobar á mercè d'uns quants brins de cànem y precisat á treure á la meva edat una gimnàstica ja rovellada, á dalt de tot d'una pendent vertiginosa, mentres el riu roncava sordament á 300 metres sota meu, vaig arribar á duptar del profit que portan á la ciencia aquestes aventures y me varen venir mitjcs ganés d'anarme á reunir ab l'ex-capità de carlins.

La cova no és pas gran, si bé la boca té 12 metres d'amplada per 6 d'alt. La planta és semicircular, ocupant lo diàmetre la boca ò frontis, y ve á tenir uns 6 metres de fondo. En son perímetre interior s'hi troban dugues cavitats petites á la dreta. Al centre hi hà una gruta llarga, baixa y estreta, qu'als pochos passos se fa impracticable, y qu'era la propia comunicació de la cova ab l'interior de la montanya.

A l'esquerra s'hi troba un conducte curt que porta á una altra cambra petita oberta á l'exterior per aquell costat, qu'és la que dóna nom á la cova, perquè hi regala una mísera fonteta que manté humit y fresch el pis de la gruta. A ella es deu que s'hi vegi una abundanta vegetació ab arbustos bastant grossos, que no deixan de sorprendre dintre d'un single tant pelat.

La capa de terra que cobreix la roca no és pas molt groixuda, y sols conté restos de terrissa enterament iguals als qu'havem vist á la *cova del Tabaco*, entre els quals vaig trobar dos petits ganivets de sílex, un d'ells de sílex rosat.

Se coneix que, per sa poca grandaria, eran poch nombrosos els habitants d'aquesta caverna. El recó ahont feyan foch encare es coneix, y prop d'ell unes grosses pedres caigudes del sostre fan difícil buscar els poch objectes que poden haverhi quedat colgats. Jo penso que la caiguda d'aquestes roques va esser produhida per la meteixa força del foch que hi feyan: á moltes altres coves prehistòriques se veuen semblants derrumbaments al bell demunt de les seves antigues llars.

¿Qui sab si per això meteix varen abandonar una habitació que tant poca seguritat els hi oferia?

Aquesta cova és una més pera afegir á la llista de les estacions prehistòriques de Lleyda; més, com á importància, no té comparació ab les altres dugues, y certament no correspon á les fatigues y perills qu'es corren pera arribarhi.

Formació de la cova.— En quant á la manera d'haverse excavat aquesta caverna, no es pot atribuir á cap esquerdada ò trench natural del terreno; més si notem que, encare qu'es trobi al mitj d'un single, en rigor està en el pla d'assiento de dos banchs calissos de la formació cretàcea, trobarem que son origen cau dintre d'un dels casos generals qu'abans he enumerat.

Desde aquesta cova tant alta y ensinglerada se veu á l'altre costat del riu, á la cresta de la serra de Montroig, que tenim al devant, la *cova del Sastre*, que, junt ab les altres que té á la vora, convidavan á reconèixelas; més, com ja he dit abans, res hi vaig trobar. Are bé: si és que realment no hi havia res á buscar, ¿com pot explicarse que l'home, que les veyá, no les habités?

Jo trobaria una explicació en la situació y orientació de les tals cavernes, tenint present que les coves varen esser *refugi obligat* de l'home dels últims temps quaternaris, baix l'influència del cambi de clima qu'allavors se va produhir. Els homes que varen succehir á aquests, és á dir, els homes dels primers temps *neolítichs* ò de la *pedra*

pulida, que són els comensaments de l'epoca actual, trobantse en condicions de clima poch diferents de les qu'havien terminat els temps quaternaris, varen dever preferir, en els punts que venim estudiant, la *cova del Tabaco*, orientada á mitjorn, y la *de l'Aigua*, orientada á ponent, á les altres coves de dalt de la serra de Montroig, situades en la vessant septentrional y exposades als frets vents de la tramontana.

COVA NEGRA DE TRAGÓ DE NOGUERA

A una hora y mitja del poble de Tragó, riu amunt, s'obra en la vora esquerra del Ribagorzana una petita vall transversal que s'anomena *Vall de Canellas*, nom d'un petit vilot avuy arruinat; y aquesta vall té alguna importancia minera, perquè á l'altre costat del riu hi hà les salines de Tragó (mal dites de Tragó perquè són del terme d'Estopinyan, provincia de Huesca), que surteixen de sal gemma á una bona part de l'alta montanya.

El riu Ribagorzana, que baixa de N. á S., separant en quasi bé tota sa llargada la Catalunya de l'Aragó, atravessa en aquest punt una serra de llevant á ponent qu'es diu *serra de Blancafort*; y en la vessant meridional d'aquesta montanya, prop del riu, y á 75 metres sobre de son llit, és ahont se troba la *cova Negra*, al peu d'un single calís y sobre del replà d'una altra singlera que va baixant cap á ponent fins á ficarse en el riu (1).

Quan les aigues són molt baixes és possible pendre aquesta rampa desde la vora de l'aigua y enfilarse còmodament fins á la cova; més rara vegada se pot, y l'ascensió té d'empendres desde la vall per un pedregam (*tartera* ne diuen en el país) molt molest.

Lo camí desde Lleyda se pot fer per Alfarràs, Ivars y

(1) La cova està situada en propietat de D. Manel Farguell.

Boix, per hont aniriam á Tragó en deu hores á cavall; però és molt més còmodo y curt entrar á Aragó baixant á Binèfar, després de mitja hora de tren, ahont hi hà carruatges fins á Tamarit (dugues hores qu'es fan en una y quart), y d'aquí, en tartana, se va á Camporrells (tres hores qu'es fan en dugues).

Desde Camporrells quedan dugues hores fins á la cova, qu'es fan á cavall, atravessant el riu per una barca.

L'entrada és un alt y ample forat molt irregular, dintre del qual se té d'escalar una penya del costat dret pera pujar á una plasseta interior, ahont s'hi juntan dugues galeries: la de baix tira al N. y té prop de 150 metres de llarch; la de dalt fa uns 400 metres y es dirigeix á orient, fent mil variacions en sa alsada y amplaria, que, essent de 15 metres en alguns punts, arriba á estrenyes fins á 50 centímetres á mitj camí.

Per totes parts se troban en aquesta cavitat restos de l'industria de l'home; y tant per sa abundancia com pel gran nombre de pedres y còdols qu'omplen tots els recons, se comprèn qu'era una tribu molt nombrosa la que vivia dins de ses vastes cambres.

A la plassa, á l'entrada y á la cova de baix, no hi he trobat més que terrissa trencada y algun sílex tallat. Tot lo demés ho he descobert á la primera cambra de la cova de dalt.

OBJECTES DE PEDRA

Pedres de molí ò molins de fricció.— Són del meteix tipo dels de la cova del Tabaco y també molt nombrosos, generalment plans; però n'he trobat un tros qu'era molt vuidat y que s'acosta ja al tipo dels morters d'avuy.

Mà de morter.— Anomeno aixís un tros prismàtic de granit, arrodonit per l'un cap, que servia evidentment pera moldre.

Boles de granit.—Són còdols més ò menos rodons que tenen senyals d'haverse usat pera percutir.

Pedres esmoladores.—Alguns trossos plans d'arenisca roja del trias, materia que per sa duresa avuy dia té universalment aquest ús, provan que ja en aquells temps se treya partit d'aquesta propietat.

Destrals de pedra pulida.—Tres destrals fetes de basalt, una de 30 centímetres de llarch per 8 de gruix, qu és la més grossa que figura en la meva colecció. Les altres dugues són petites, de 6 centímetres de llarch la més curta.

Silex treballats.—Són varies fulles de molt diferents grandaries ajustantse á les formes conegudes de ganivets y rascadors. La materia és en ells molt diferenta, haventhi de sílex pardo, de jaspi, de quarz-hyalí, etc.

Nucleus de sílex.—N'he trobat bastants que provan que les fulles tallades d'aquesta pedra les obravan aquí meteix; y la varietat qu'en aquestes se nota, com acabo de dir, sembla provar que tots se triavan á la vora del riu, entre els còdols que l'aigua arrastra; opinió tant més fundada quant que les formacions dels voltants (cretáceo y numulítich) no en contenen pas.

UTENSILIS D'OS Y D'ALTRES MATERIES

Agulles ò estilets.—Dugues fetes d'òs aflat per un extrem, y servian pera foradar les pells ab qu'es vestirian. Són semblants á un trobat per Chantre en el Mont-d'Or lyonès (1) y á uns altres trobats per Delgado á la cova Furninha de Peniche (Portugal).

Cullera d'òs.—És un tros de fèmur partit en canal y arrodonit y aflat fent tall per un cap; de manera que també podria dírsen *gubia*.

(1) E. Chantre: *Études paleoethnologiques dans le nord du Dauphiné* (París, 1867).

Tros de brassalet.—És fet de valva de *pectunculus* y enterament igual al de la cova del Tabaco. Aquesta classe d'adornos varen persistir fins á les edats dels metalls, de modo que Siret ne va trobar molts á Palacés en les excavacions que va fer á Andalucía.

Punta de fletxa d'òs.—Es una petita pesa molt ben conservada, de 7 centímetres de llarch, provista d'una espiga prima y punxaguda de quasi la meitat de la llargada, que serviria pera fixarla en la verga que feya de fletxa.

TERRISSA

Consérvanse en els objectes de Tragó el meteix gust y estil qu'en els de Camarasa, abundant els trossos de pessas grosses ab ornamentació robusta, més que les delicades ab dibuixos fins.

Una gran olla ò gerra de parets molt primes y de forma ovalada, ab mugrons laterals, que no tenia menos de 50 centímetres d'alsada. No contenia res; però va esser impossible salvarne cap tros gros.

Una altra gerra, molt gran, tota llisa, que tampoch se pogué guardar, tapada ab una coberta plana rodona d'uns 50 centímetres de diàmetre y 3 de gruix, que té la particularitat d'esser feta ab una argila totalment diferenta. D'aquesta tapa ne conservo un tros. ¿Estaria aquesta pesa destinada á ser una sepultura, costum que veyem més tard en les edats primeres del metall?

Dos vasos petits, á modo de tasses sense ansa, de 6 á 7 centímetres de diàmetre y 4 d'alsada, de forma cònica, ab poca basa, y de pasta grossera. Un d'ells està molt ben conservat.

Un tros d'un altre vas, pel meteix estil, però molt més ben construit y de diferenta pasta. Tindria 7 centímetres d'alsada per 10 de diàmetre en la boca. És de parets molt primes y cobert d'una especie de vernís negre poch ilustrós

per dins y per fòra, qu'el distingeix de totes les demés obres de terrissa que venim veyent. Va sortir á 60 centímetres de fondaria, al costat dels altres vasos, lo qual aparta tota idea d'una època posterior. Per lo demés, sa pasta és grossera, ab granets de quarz, cosa qu'encare dóna més mèrit á la seva fabricació.

Una olla toscament construïda, de 13 centímetres d'alsada per 13 de diàmetre, sense cap adorno. Està sencera.

OSSAMENTES

Cervus elaphus (cervo comú). — Pochs caixals y trossos de barra, y alguna vèrtebra.

Bos taurus (toro). — Caixals.

Capra hircus (cabra). — Caixals y algunes banyes, gracies á les quals s'ha pogut determinar l'especie (1).

Sus escrofa (singlar). — Bastantes mandíbules.

Canis familiaris (gos). — Poques mandíbules.

FORMACIÓ DE LA COVA DE TRAGÓ

Practicada dita caverna en la calissa del cretàceo superior, y essent sa situació anàloga á la de la *cova de l'Aigua*, la meteixa explicació qu'he donat d'aquesta té aplicació á la qu'acabem de descriure.

També en aquest amagat recó hi ha penetrat el modern esperit industrial, y, com á la cova del Tabaco, s'ha pensat en utilisarne la terra com adob; però sembla que les distancies encareixen massa la materia, y per are

(1) Consigno aquí mon agrahiment al savi catedràtic M. Depèvet per haver examinat les ossamentes que he trobat en aquestes coves.

no s'ha passat d'una tentativa d'explotació, que per fortuna està en mans d'una persona intel·ligent y disposada á salvar tot quant se puga dels objectes qu'es vagin descobrint; y no és poch això, perquè el mercantilisme és un perill pels descobriments prehistòrics, més gran encare que l'indiferència y l'apatia: aquestas, al menos, no fent res, ho respectan tot; més l'esperit d'especulació, quan se fixa en una caverna que puga donar terras fertilisants, tot ho destrueix. Y aquest mal no és sols al nostre país: á França també s'en queixan els homes d'estudi, puix no fa gaire que M. Regnault, en una conferencia donada á la Societat de Geografia, de Toulouse, sobre l'home y la fauna quaternaria del mitj-dia de França, tronava contra l'afany de lucro, que fa qu'els municipis ab tanta facilitat entreguin á la brutal acció de l'aixada y de la pala els rics depòsits ahont la naturalesa ha guardat segles y segles les proves de l'antiguetat de l'home.

ÈPOCA DE LES ESTACIONS PREHISTÒRIQUES DE LLEYDA

He indicat abans qu'era l'home dels temps *neolítichs* el que les havia habitades. Are sols me queda dir, als que no estiguin iniciats en aquests estudis, el per què d'aquesta afirmació. És molt senzill: en prehistoria l'edat anomenada *de la pedra* abraça dos períodes: *paleolítich* y *neolítich*. En el primer els utensilis de pedra eran solament *tallats*; en el segon eran ja allisats ò pulits, y ademés estava molt extès l'art de la terrissa.

En les nostres coves, encare que sols á la de Tragó hi hagi trobat hatxes pulides, la terrissa, en cambi, existeix en totes tres, y ademés la *facies* de tots els objectes és igual en totes. No es pot, donchs, duptar de que la seva habitació data de l'època *neolítica*, ò siga del comensament de l'era actual.

Tals són les estacions de's troglodites de Lleyda que tinch fins are reconegudes.

Si á aquestes s'hi juntan la *de la Bora Gran d'en Carreras*, descoberta á Serinyà (Girona) per mon amich don Pere Alsius y descrita per M. Harlé l'any 1882, y la que D. Joseph Pascual y Prat ha descrit á Torroella de Montgrí l'any 1883, tindrem que tot quant se coneix de prehistòrich á Catalunya correspon als últims temps de l'edat de la pedra, per quant la de Serinyà és de l'època *magdalenense*, anomenada també *segona època del reno*, ò siga última subdivisió del període *paleolítich*; y la de Torroella de Montgrí y las tres de Lleyda són del període *neolítich*; més res s'ha trobat á Catalunya dels *primers* temps ò *primeras* subdivisions del període *paleolítich*, sent aixís que s'en coneixen á Madrit (á Sant Isidre) y á Portugal (á Peniche).

Sembla estrany que l'home, en sa migració d'orient á occident, no hagi deixat rastre dels seus primers passos sinó en el cor de la Península y en son extrem occidental, y qu'á Catalunya y á Santander, y á Granada, Gibraltar, etcètera, sols s'hi trobin les senyals d'unes etapes molt posteriors de la seva civilisació. ¿Va tal vegada l'home penetrar en Espanya per un camí diferent del qu'he indicat, estant com estava comunicada ab l'Àfrica en els primers temps quaternaris, en qu'el Mediterrà no barrejava encare ses aigues ab l'Atlàntich?

Estem encare massa als principis d'aquesta classe de coneixements pera podernos fer altra cosa que preguntes. No és impossible que, corrent els temps, se descobreixin á Catalunya restos d'una època en que l'home no s'havia vist encare en la precisió d'habitar les cavernes (restos qu'es tindrà d'anar á buscar en els aluvions antichs dels rius), com és de creure també qu'es trobaràn més coves de l'època *magdalenense* ò *època del reno*, podentse aixís allavors contestar categòricament á la pregunta de *si ha existit ò no el reno en la Península*; perquè fins are, com á Serinyà, cap senyal d'aquest rumiant s'hi ha trobat, ab tot

y pertanye á l'època del *reno*, ni á la cova d'Altamira (á Santander), ni á cap més punt d'Espanya tampoch, pensant Nadaillac, Cartailhac, Harlé y tots quants s'ocupan en prehistoria, qu'el reno, animal de països frets, no va atravessar la formidable barrera de glas que li presentava el Pirineu, com no va saltar tampoch els Alps, tota vegada que no s'en troba cap resto á l'Italia.

Y are, ja que parlem incidentalment de l'època del reno, permeteume qu'aclari un dupte qu'expressa M. Cartailhac en sa obra *Agès prehistoriques de l'Espagne et du Portugal*. Diu dit autor, al parlar de les coves magdalenenses espanyoles, que s'inclina á duptar de sa contemporaneïtat ab les franceses, y pregunta: en cas de qu'ho fossin, ¿no podria esser qu'els restos trobats á Serinyà y á la cordillera Cantàbrica fossin atribuïbles á cassadors del reno del vessant francès del Pirineu en excursió per les comarques del nostre país?

A la veritat, sense deixar de rendir homenatge als coneixements y á la penetració d'aquest distingit antropòlech, jo penso qu'el tal dupte se podria tenir si no s'haguessin trobat á Espanya restos de l'industria de l'home *més antichs* qu'els de l'època *magdalenense*. En tal cas, podria explicarse la soptada aparició d'una industria en sílex y en instruments d'òs tant adelantada com era la de Serinyà y de Santander, per excursions ò emigracions dels habitants del Pirineu francès.

Més, si á Madrit y á Portugal hi hà restos dels primers temps de la pedra tallada, és senyal de qu'una rassa primitiva, vinguda fos d'hont fos, habitava el territori espanyol al comensar l'època quaternaria. Les coves de Serinyà (Girona) y d'Altamira (Santander) ja acusan un major grau d'avansament, y la Cueva Lóbrega (Logroño), la Cueva de la Mujer (Granada) y las qu'acabem de conèixe á Lleyda, demostran, ab els restos d'un art encare més avansat, el progrés qu'anava deixantse sentir en els descendents d'aquells primitius pobladors.

Si existia, donchs, á la Península, una població disseminada, però qu'en punts tant apartats donava senyals de la seva existencia progressiva, no sembla que hi hagi necessitat d'anar á buscar en excursions del cassador del reno francès l'origen de les troballes de les nostres coves.

L'home dels primers temps quaternaris vivia á la Península, y fabricava á Sant Isidre (Madrid) y á Leivia y Peniche (Portugal), com á Saint-Acheul, prop de París, les destrals de pedra foguera de forma d'ametlla que caracterisan el període dit *acheleuse*. No habitava allavors á totes bandes les coves, qu'estarian ò bé cobertes d'immenses congestes, altres en via de formació, y altres ocupades per les hienes y pels óssos. Més quan, al final dels temps quaternaris, un cambi general climatològich l'obligà á buscar abrigh en les cavernes, l'home, sotsmès á la lley del perfeccionament, ja no feya les aspres destrals de sílex sense pulir: conservava encare els rascadors y sílex de tall; més les eynes de força, les destrals de combat ò del llenyador, eran allisades, de tall fi, y de moltes classes de pedra. Era l'època *neolítica*. Treballava els óssos dels animals que cassava, fentne punxons, agulles, eynes y objectes d'adorno, y es fabricava un material de cuyna, tosch, però adornat ab un art encare rudimentari.

Comensava á comerciar, puix certs utensilis, com per exemple les destrals de bassalt, l'habitant de Lleyda sols havia pogut construírseles trasladantse á Olot ò bé als altres terrenos volcànichs de la Catalunya Oriental, perquè en tota la provincia de Lleyda no n'hi havia pas. Per lo tant, és regular que les adquiria per medi de cambis.

Aixís era l'habitant de les coves qu'us he descrit. Amagat com les feres en els forats de la terra, qu'escullia en llochs frèstechs, aspres y de molt difícil accés, tant per por dels animals carnicers com dels seus meteixos semblants, se llensava á recorre els plans d'Urgell, avuy tant tristos, allavors atapahits d'herbes y mates, ahont hi pastoravan

remats immensos de bestiar herbívoro, y allí hi cassava els cervos, toros y singlar. Recorria els espessos boscos de Sant Jordi y Montroig (á Camarasa) y de Blancafort y Montdiví (á Tragó), avuy seques y pelades montanyes, y allí perseguiria els óssos y les feres, sense més armes que ses fletxes de punta de pedra foguera y sa destral de pedra lligada á dalt d'un garrot, perquè l'aram y el ferro no li eran encare coneguts. Aixís diu Lucreci en l'obra *De rerum natura*:

*Arma antiqua, manus, ungues dentesque fuerunt
et lapides, et item sylvarum fracmina rami.
Posterius ferri vis est ærisque reperta:
Sed prius æris erat quam ferri cognitus usus.*

És á dir, les primeres armes foren les mans, les ungles, les dents y les pedres, y també les branques arrencades al bosch. Després va coneixe la força del ferro y de l'aram; més primerament se serví de l'aram que del ferro.

Passaren els segles, y l'home, desde els amagatalls de les montanyes, va baixar als plans. A l'habitant de les cavernes succehí el que, segons l'interessant descobriment fet per l'illustrat cronista de Santa Coloma de Queralt, nostre consoci D. Joan Segura, Pbre., en terme de Les Piles (á Tarragona), ja enterrava els morts en excavacions que tapava ab una llosa, posantlos hi á dins les eynes y les armes de pedra pulida qu'en vida els hi serviren.

Més endevant, l'home de les primeres edats del metall ja construía recintes emmurallats, y es comensa á dibuixar l'agrupació de les families en pobles, segons se desprèn dels bellíssims descobriments fets per Siret á l'Andalucía.

Més tot això, tots els datos que s'han anat reunint, sobre tot en aquests últims anys, no venen á esser sinó anells trencats de la cadena de la civilisació, pàgines disperses del llibre de nostra historia, entre les quals falta encare intercalarhi molts fulls pera poderla llegir. Y si

tant difícil ens és coneixe l'història moderna á pesar de tenir á mà tota classe de documents, ¿quant no ha de serho la *prehistòria*, poguent solament judicar per troballes qu'és fan molt de tard en tard, y encare no sempre, per desgracia, á casa nostra?

Importa, donchs, buscar molt y no despreciar res; y jo'm permeto recomanar al nostre CENTRE, que tant de bé ha fet ja, en punt á arqueologia, ab sa iniciativa y sa constancia, que consideri la *prehistòria de nostra terra* com un estudi digne d'especial atenció, y que recomani als nostres nombrosos companys l'investigació y recolecció de tot quant pugui donar alguna llum en aquesta materia, puix sols á força de buscar y d'estudiar podrem coneixe les fases per què ha passat, desde un principi, l'història de l'home al nostre país.

LLUÍS MARIÀ VIDAL

EXCURSIÓ À CALDAS DE MALAVELLA

(Dia 15 d'Abril de 1894)

Conseqüent nostre CENTRE en son propòsit de coneixe y fer coneixe tot lo notable de Catalunya, acordà fer una excursió á Caldas de Malavella, y molt especialment á sas may prou alabadas aguas medicinals del Puig de las Animas, anomenadas del *Vichy Català*.

Gran concurrencia hi hagué á l'excursió, puix la verificaren los socis Srs. Maspons y Labrós, Sastre, Espona, Andreu, Guillem, Castellbell (Jaume y Joan), Soriano, Sturzenegers, Meyer, Vives, Torres y Reyetó, Llorens y Riu, Canals, Carreras y Candi, Par, Arrau, Cebrian y Galbany, y los Srs. Porcar y Tió, Gimeno, Aspiazu, Leal, Nicolau, Alomar (en representació de *El Diario de Barcelona*) y Bertran, que no pertanyian al CENTRE; però molts d'ells són nostres consocis desde aquell dia. Com pot suposarse, ab tant agradable concurrencia lo viatge's trobà curt. A Granollers s'uní á l'expedició nostre simpàtic soci delegat y ben reputat meteoròlech D. Dionís Puig.

A l'arribar á l'estació de Caldas vam ser afectuosament saludats per nostre delegat á Girona y Caldas D. Modest Furest, metge y propietari de las aguas del Vichy Català, y altres senyors de Girona y de la població.

Al sortir de l'estació pot contemplarse en general tot lo qu'anavam á visitar: una vall d'un kilòmetre de llarch y poch menos d'ample, limitada al N. y O. per boscos y la via del camí de ferro de T. B. y F.; al E. lo poble, y al S. boscos també, en sa major part d'alzinas sureras; al centre de la vall, un putxet (lo Puig de las Animas), de forma semblant á un *cono truncat*, d'uns 10 á 11 metres d'elevació y 70 ú 80 de circumferencia al peu y 40 ò 45 al cim, ahont hi hà un *chalet* assenyalat ab unas grans lletres

pintadas que diuen *Vichy Catalán* (¿per què no diu *català?*)

Caminàrem lo mitj kilòmetre que hi hà desde l'estació, y á l'arribar al peu del putxet contemplàrem la cascada d'aigua mineral termal á 60° que cau desde el cim en quantitat de 10,980 litres per hora, deixant un abundant sediment de carbonat de cals ferrós que, junt ab la microscòpica vegetació que naix per tot ahont toca l'aigua termal, hi dóna una combinació molt vistosa de tons vermellosos y verts.

Al peu també del putxet, y en direcció al S., fa poch que'l Sr. Furest hi hà descobert 6 fonts més, una d'ellas d'aigua carbonatada ferrosa, quasi freda, que té propietats de grans aplicacions terapèuticas. Totas aquestas fonts estàn tancadas ab unas com á gaviás de fusta perquè'ls noys no las inquietin.

Pujàrem al cim del putxet y vegerem la piscina romana, de forma rectangular, 9 X 5'76 metres, voltada per tres grahons interiors, segurament destinats á asseureshi los que hi prenian los banys termals. En excavacions fetas allí aprop s'hi han trobat monedas de totas èpocas, anells, àmforas, etc., y fins una antiquíssima copa de fusta d'arrel de bruch, tot lo que demostra qu'en tot temps aqueixas aigües han sigut utilizadas per banys y per beure.

Entràrem al *chalet*, y allí vegerem com brollava á grans dolls l'aigua mineral á una temperatura de 60°, essent aconduhida per una canonada á un depòsit, d'hont surt per una aixeta, desde la que s'embotella sense perdre l'àcid carbònic, una de sas propietats gaseosas que fan l'aigua inalterable per molt temps que's guardi. Los demés locals són senzills, però molt apropiats á las necessitats actuals de beure l'aigua'ls malalts y fer l'embotellament, que, segons nos digueren, és de 40 á 50,000 ampollas anyalment pera la venda, puix quasi bé tots los metges de fama, los més estudiosos y los qu'estiman á Catalunya y á totas las cosas de la terra, la receptan ab preferència á las del Vichy

francès, perquè la nostra és més barata y més bona pera curar las malalties del ventrell, del fetge, dels ronyons y moltas altres malalties que seria llarch anomenar. N'hi hân alguns que no la receptan perquè 's creuen que *fa més mudat* receptar l'aigua del Vichy francès. Los anàlisis químichs fets per savis catedràtichs demostran que l'aigua del Vichy Català de Caldas de Malavella és tant bona y en certs casos millor que la del Vichy francès de Puy-de-Dôme. Actualment lo Sr. Furest està ensajant un nou sistema d'embalatge pera las ampollas, que consistirà en canviar la funda de palla ab que fins al present anavan cubertas per un plech de paper que conté una forta capa de serraduras de suro enganxadas ab cola.

L'idea del nostre delegat no pod esser més ben pensada, puix al meteix temps de la novetat y senzillesa que presentarà l'embalatge, resultarà beneficiós per l'industria surera, qu'és la principal riquesa de la comarca.

Tot seguit lo Sr. Furest ens acompanyà més enllà de la cascada, en direcció á l'estació, y allí vegerem un gran pou d'aigua potable y una grandiosa plantació de milers de plàtanos que convertiràn aquell pla en un hermós bosch artificial. Vegerem també los fonaments d'un grandió balneari que serà orgull de Catalunya lo dia que los recursos materials del Sr. Furest li permetin acabar-lo.

Hà de confessarse que nostre consoci Sr. Furest és ardit campeó y home d'empresa que mereixeria tenir á son costat un home de grans capitals pera pòguer realisar sos projectes, que darian honra á Catalunya y profit y gloria á qui l'ajudés.

Després d'haver esmorzat anàrem al poble, tant solament lluny uns 300 metres. Visitàrem al senyor Rector, instalat en una casa feta de nou, ahont hi viu ab tot lo confort possible. Allí hi vegerem tres taulas del Renaixement molt ben conservadas y de regular mèrit. Tots alabàrem al senyor Rector perquè demostra esser amich de las bellas arts. Oïrem missa, y acabada que fou visità-

rem l'iglesia, de tres naus, que fou romànica en son primitiu temps, y en l'altar d'enfront la nau de la dreta observarem qu'en los entrepanys hi tenia taulas pintadas, menos en los tres centrals, que hi hà unas imatges barrocas de molt mal gust. ¿Las taulas del Renaixement que hi hà á la rectoria són d'aqueix altar? Si és aixís, és de creure que millor estarian á l'altar, que's son lloch propi, que no á la rectoria. Colocadas á l'altar no's mourian de Caldas aquellas taulas.

A la fatxada de l'iglesia hi hà una làpida del sigle XIII. Un de nostres consocis, lo Sr. Castellbell, fotografià lo bonich àbside romànich, y ademés una típica finestra gòtica d'una casa particular.

Voliam visitar las *Thermas de Aquis Voconis* (com anomenavan los romans á las de Caldas de Malavella), més desgraciadament ja quasi no'n queda ni rastre. Sols hi vegerem un munt de pedras y algun qu'altre tros de paret. Si algú vol saber lo qu'eran aquestas termas pot llegir l'enginyosa y erudita reconstrucció que nostre antich y malaguanyat consoci lo doctor D. Tomás Lletjet ne feu en lo primer Anuari de l'antiga *Associació d'Excursions Catalana*.

Visitàrem la casa de banys dels Srs. Dillet y Prats, ahont siguerem molt galanment rebuts y obsequiats.

Nostre benvolgut consoci D. Modest Furest ens obsequià ab un esplèndit dinar en lo *chalet* del Vichy Català, en companyia de las autoritats locals, de distingidas personas y periodistas de Girona y de Barcelona y de sa simpàtica é intel·ligenta esposa, á càrrech de qui corregué la direcció del servey de taula. Elogis molt merescuts se prodigaren á l'esplèndidesa del Sr. Furest y á l'amabilitat de sa senyora esposa, y al destaparse lo vi escumós nostre president Sr. Maspons felicità á nostre consoci per sa constancia y fe en l'explotació d'aquellas aigües minerals, que ponderà sobre totas las de sa classe, recomanant á tots los catalans que deuen gastarlas ab preferencia á las

estrangeras. Parlaren després, emitint profitosas ideas, alguns consocis y delegats de la prempsa, y además l'ex-arcalde primer de Barcelona D. Manel Porcar y Tió, actual president del *Sindicat d'Aigües minerals de Catalunya*.

Lo Sr. Furest, ab franquesa catalana, feu una historia de las vicissituts qu'ha tingut l'existencia del Vichy Català, son estat actual, digne per tots conceptes de la protecció que li donan tots los qu'estiman los bons productes de la terra catalana ab preferencia als de l'estranger, aspirant, digué, á dominar per la bondat de sas aigües y pulcra presentació al mercat, la competencia estrangera, y que com á aspiració suprema de sa vida té la d'acabar lo balneari comensat, que sense modestia, digué, honrarà á Catalunya pel talent y cuidado qu'ha demostrat qui l'ha projectat. Llarchs aplaudiments demostraren que tots los allí presents tenian iguals aspiracions que nostre distingit consoci.

Lo prohóm primer del gremi de fusters de Barcelona, nostre consoci D. Joseph Llorens y Riu, comensà un ben estudiat parlament que no pogué acabar perquè faltavan poch minuts pera qu'arribés lo tren qu'havia de retornarnos á Barcelona.

Obsequiats tots ab ampollas d'aigua del Vichy Català, ens dirigírem cap á l'estació acompanyats del Sr. Furest y demés personas, de qui ens despedírem donantli las més expressivas gracias pels molts obsequis que'ns havia fet y significantli altra volta nostre viu anhel per la prosperitat del Vichy Català.

PERE PAGÈS Y RUEDA

SECCIÓ HISTORICA

CASTELL DE LA ROCA DEL VALLÈS

(Continuació)

Al contratemps que sufrí Torrelles ab exa nova instància, s'hi afegí que certs acreedors, *per defecte daltres bens*, feren executar *la ditla jurisdictio civil e tota altra acostumada exercir per dit noble en dits territoris y parroquias*. Los habitants d'aquestos, qui ab motiu de dita jurisdicció sufriren *molts agravis, opressions, danys y damnatges*, y als qui lo plet y demés qüestions ocasionaren grans deutes y despesas, tractaren d'aprofitarse de la ocasió fent un esforç sobirà. D'aquí que, manllevantlas á for de censal, logressin arreplegar siscentas quatre lliuras, ab las que per lo acreedor incautant los hi fou venuda la possessió d'aquella jurisdicció.

La ruina de la familia Torrelles fou evident. A exas novas devem ajuntarhi altra que 'ns tramet lo testament del prèbere Pere Pujades (18 Setembre 1571), fill de Miquel Pujades y d'Eularia, habitants en Sant Feliu d'Alella (1), al instituir un benifet baix l'advocació de Santa María y Santa Agna en la iglesia parroquial de Mataró. Al parlar de las rendas asignadas al meteix, diu:

Primo tot aquell censal mort de preu o propietat de doscentes lliures y de pensio annual de deu lliures quiscun any pagadores a vint y nou del mes de Juliol lo qual la universitat y singulars persones del terme del castell de la Rocha me fan y prestan quiscun any dit dia com consta per creatio de dit censal feta en poder del honorable y discret mossen miquel leotart notari de la vila de Gra-

(1) *Dotialiarum*, volum 3, foli 110 (Arxiu de la Curia Eclesiàstica de Barcelona).

nollers a vint y nou del mes de Juliol del any Mil cinch Cents Sexanta tres. Item tot aquell cens de dues coteres despelt a mesura de Granullers quiscun any pagadores al dia o phesta de Sanct Pere y Sanct Pheliu del mes de agost. E aquell altre cens de pensio annual de tres lliures quatre sous y un diner ab tota directa alo-dial o mitjana señoria ferma y fadiga y tot altre dret la qual la casa den Gaspar nyar olim donadeu de valldario del terme de la Rocha parochia de granollers me fa e presta quiscun any a la festa de nadal per dita casa sua y mas noguera y es home propri. Los quals censos acostumava de rebre quiscun any en dits termens lo Señor del Castell de la rocha. E pertanyen y sguarden se a mi dits censos y senyoria per titol de ma propria compra feta per executio de la governatio de Cathalunya com consta de dita ma propria compra ab carta rebuda en poder del honorable y discret en Thomas veciana notari y scriva de manament lo qual se rebre per lo discret en pere mullol notari real com a substituhit seu a quatre del mes de Desembre Mil cinch Cents Sexanta y tres venen a terme com dalt es dit les dites tres lliures quatre sous y un diner a la dita festa de nadal e las duas coteras de spelta a la dita festa de sanct pere y sanct pheliu del mes de agost com dalt es dit e la dita casa y mas en virtut de dita compra y los habitants de aquella son homens propis meus. Item tot aquell cens de una cortera de forment y tot aquell altre cens de una cortera y miga de ordi lo qual me fa y presta quiscun any la casa o mas Janer de la parochia de Sanct Steve de vilanova en la festa de Sant Pere y Sanct Feliu del mes de agost. E aquell altre cens de pensio annual de quaranta dos sous y un diner lo qual per semblant me fa y presta quiscun any la dita casa o mas Janer de la dita parochia de Sanct Steve de Vilanova lo dia o festa de Nadal e la qual una cortera y mitja de ordi reb y acostuma de rebre jo quiscun any de aquellas tres coteras de ordi que les monges de Sanct Pere de Barcelona y jo comunament y per indivis rebem y acostumam de rebre quiscun any dit dia de Sanct Pere y Sanct Feliu del mes de Agost ço es una cortera y mitja de ordi quiscu lo qual cens de dit ordi forment y quaranta dos sous y un diner acostuma de rebre quiscun any lo Senyor del Castell de la rocha los quals foren venuts a mi per executio de la real audientia feta e instada a instancia de mossen benet feu droguer Ciutada de Barcelona contra lo noble don Ramon Angell de Torrelles olim Senyor de la Rocha segons consta de ma propria compra feta ab carta rebuda en poder del discret

mossen Pere banetes notari real ciutada de Barcelona com a substituit del dit mossen Thomas veciana notari y scriva de manament a.... del mes de agost del any mil cinch Cents Sexanta y Cinch. E los quals censos sobre specificats me son stats venuts ab tota directa y alodial Señoria ferma y fadiga y altres drets y es home propri meu la dita casa y mas Janer, etc. etc.

Com se veu, censos y rendas pertanyents als Torrelles foren executats á instancia del adroguer Feu de Barcelona. És remarcable que en exa part del testament del prèbere Pujades á Ramon Angel se li diga OLIM (en altre temps) SENYOR DE LA ROCHA.

Encara que aquest Torrelles siga lo darrer Senyor jurisdiccional ó feudal de La Roca, no és estrany en sos successors vèurels usar d'aquest títol, de caràcter purament nominal.

PRIVILEGIS OTORGATS Á LA ROCA PELS REYS D'ESPANYA.
1564 y 1599

Terminada ab Ramon Angel de Torrelles la època feudal del castell de La Roca, comensa en lo segle XVI la municipal de la vila y la del castell, considerat com á fortalesa y defensa de la regió del Vallès.

Lo que primer s'ofereix á nostres ulls en aquesta nova faç són los privilegis otorgats per Felip I de Catalunya, en 6 de Març de 1564, á las parroquias ó universitats de Sant Sadurní y Vilanova de La Roca, Santa Agnès de Malanyanechs, Sant Andreu d'Orrius y Vall de Riolf, després que hagueren comprat la jurisdicció senyorial als acreedors dels Torrelles. Ne donarem un detallat resum, numerant quiscun dels articles dels metexos pera sa més fàcil citació si fos necessari.

I.—Accepta lo Monarca la unió de la jurisdicció civil y criminal de La Roca á la Reyat Corona, la que exercirà lo Veguer de Barcelona, com de fet, desde lo privilegi

otorgat pel rey En Pere III lo 7 de Maig de 1385, havia vingut exercint. Emperò 's tracta d'evitar las grans despesas ocasionadas al exercir la jurisdicció criminal lo Veguer quan se trasladava ab sa cort á La Roca. Y lo Rey accedeix á que exercesca la jurisdicció lo Batlle del terme, elegit en la forma que després s'expressarà; emperò que, trobantse en lo terme lo Veguer, no li siga prohibit exercir la jurisdicció criminal, si bé en aquest cas, al anàrsen, no pot emportàrsen enquesta alguna.

II.—Lo Rey promet no alienar ni enfeudar en cap manera los termes ajuntats á sa Corona, en tal forma *que lo qui sera Rey de Arago e Compte de Barcelona tots temps haja esser Señor immediat de les dites universitat y parroquies.*

III.—Queda fet, lo terme de La Roca, carrer de la ciutat de Barcelona, poguent usar, per tant, sos habitants, dels privilegis, usos y costums de la capital.

IV.—Quedan convertidas en batllia las parroquias del terme de La Roca, per manera que lo Batlle haja d'esser nombrat per la Corona.

V.—Per evitar los abusos existents en las eleccions d'oficis fetas á veus, se li concedeix que pugua tenir tres bossas per als oficis, intitulas de Batlle la primera, de Jurats, Clavari y Mostasaf la segona, y de Promens de Consell la tercera. Las tres bossas devian guardarse en la iglesia, dins de certa caxa de la que tenian claus diferents lo Batlle y Jurats. Per posar los noms dels veïns en las bossas se feu congregar en *lo pobla o carrer de la Roca* als habitants del terme y á vots insecularen, en la bossa de Batlle quinze personas, fills naturals quatre de Sant Sadurní de La Roca, quatre de Vilanova, quatre de Santa Agnès de Malanyanechs, dos d'Orrius y hu de Vallderió; en la bossa segona, vint personas habitants del terme, mentres fossen catalans, distribuïdas en la forma següent: cinch de quiscuna de las tres primeras parroquias, tres d'Orrius y dos de Vallderió; en la bossa dels prohombres, quaranta

dugas personas, las que'ls semblaren més hàbils ó suficients, pertanyents onze á quiscuna de las tres parroquias primeras, sis d'Orrius y tres de Vallderió. La insaculació devia ferse cada tres anys en lo dia de Sant Joan de Desembre.

VI.—Per la insaculació de Jurats s'extrauràn nou personas: dos de La Roca, dos de Vilanova, dos de Santa Agnès, hu d'Orrius y hu de Vallderió. Si alguns dels inseculats no fossin vius ó bé estiguessin absents del terme, los extrets podian nombrar per vots los hu ó dos que hi faltessin. Ditas nou personas, després de la extracció y de jurar devant lo Batlle de que posposaràn tot odi y amor, se reculliràn en lloch secret y ab assistencia d'un notari procediràn á la insaculació, completant los noms dels difunts, en las bossas respectives, ab altrás personas vivents, y resolentse los empats per la sort.

VII.—Completat lo nombre de las personas que figuran en quiscuna bossa, los Jurats del any precedent convocaràn als homes de Consell en la parroquia de Sant Sadurní, procehint á la extracció dels oficis, ço és, tres Jurats, un Clavari, un Mostasaf y vuit Promens de Concell, los qui encontinent juraràn llurs càrrechs en mans del Batlle ó de son llochtinent. La durada de sos càrrechs serà de un any.

VIII.—Los predits tindrán obligació d'acudir al concell sempre que á sò de campanas, com era acostumat, ó d'altra manera, fossin cridats á compareixehi. En cas contrari pagaràn lo ban de cinch sous.

IX.—Per representar la universitat y celebrar concell precisava se trobessin presents las dugas terceras parts ab lo Batlle, ó son llochtinent en cas d'absencia ó indisposició, y dos dels Jurats. Si hi hagués paritat en la votació, lo Batlle tindria dos vots.

X.—Cap dels vehins podia usar de dos oficis en lo meteix any, com tampoch podia regirlos fins després de dos anys de vagar en ell, y lo Batlle fins passats tres anys.

En quan al Mostasaf, prescriu aquest article que exer-

cirà jurisdicció en pesos y mesuras falsas, podent imposar bans. Del diner que d'aquestos siga procehidor, deuràn ferse en tres parts: una per lo acusador, altra per dit Mostasaf, y la tercera per l'hospital del terme.

XI.—Serà obligació del Clavari cobrar los crèdits y pagar los deutes de la universitat, percibint de salari quatre diners per lliura dels emoluments. Ve obligat á donar fermanças á contentament dels Jurats dins un mes après de finit lo any de son ofici, y per lo que resulti deutor serà executat si no ho pagués encontinent.

XII.—Los qui pledejan ó sigan deutors de la universitat, pus siga lo deute major de deu lliuras y lo plet de importancia, no pugan regir dits oficis.

XIII.—La extracció de Batlle se farà cada tres anys lo dia que pels Jurats siga ben vist, entre ninou y carnestoltes, convocantse lo concell per repicament de campanas lo vespre abans si aquell degués reunir-se en lo matí, y, si's tingués havent dinat, en lo matí del meteix dia. Reunit lo concell, un minyó de cinch á deu anys extraurà tres rodolins de la bossa del Batlle, y dels noms en aquells continguts se'n formarà una terna en cas que lo concell reconega esser hàbils per exercir lo càrrech. Entre los inhàbils figuraràn aquells qui sigan Jurats ó Mostasaf en lo dit any. Feta la terna, serà presentada al Rey ó á son Llochinent en Catalunya pera que elegesca d'entre ells lo qui dega exercir lo càrrech en lo trieni. Elegida la persona, abans d'esser admesa en lo exercici de Batlle hà de assegurar de tenir taula, segons obligació á Catalunya dels oficials trienals. Al Batlle axí elegit competirà las jurisdiccions civil y criminal alta y baxa, mer y mixt imperi y tota altra especie de jurisdicció, podent guiar, remetre y composar qualsevols crims ó delictes comesos en lo terme, mentres no sigan casos d'heretgia, sodomitas, fabricadors de moneda ó crim de lesa majestat ni altra pel qual se meresqués pena de mort natural ó civil. Tampoch podia comosar aquestos crims, ni dels que meresquessin galera ó

mutilació de membre, ni dels en que hi hagués instancia de part. En las composicions deurà escoltar lo concell del assessor.

XIV.—De las composicions y emoluments lo Batlle ne rebrà sis lliuras per son salari. Del restant tindrà que donarne comptes al Racional del Rey.

XV.—Se faculta al Batlle pera tenir y crear un sotsbatlle, lo qui haja d'esser de Sant Sadurní si lo Batlle és de alguna de las altras parroquias, y viceversa. Emperò lo Batlle serà responsable de las culpas del sotsbatlle per ell creat.

XVI.—Si durant lo trieni morís lo Batlle, regirà lo càrrech lo sotsbatlle fins ne sia provehit d'altre pel Lloch-tinent del Rey. Igual substitució s'entendrà per ausencia ó impediment del Batlle.

XVII.—Los habitants de La Roca, delinquent dins del terme, no podràn esserne trets per procés algú, á no esser processats de regalia.

XVIII.—Lo Rey ratifica y aprova tots los privilegis, franquesas y costums otorgats pels Monarcas precedents á dita universitat, en quant encara ne estavan en possessió y ne han sempre usat.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

(Seguirà)

SECCIÓ BIBLIOGRAFICA

GUIA ITINERARIA DE LAS REGIONES DEL LLUSSANÈS, PIRINEUS, Cerdanya, Serra de Cadí y Andorra, ò siga De las Concas y de las Fonts del Bastareny y del Llobregat á las del Ter y Riutort, ab la ressenya geogràfich-històrica de la república d'Andorra.—Tercera edició, corretgida y aumentada, per *En Arthur Osona*.

Nostre estimat consoci l'infatigable excursionista En Arthur Osona acaba de publicar y ha posat á la venda la tercera edició d'aquesta important guia itineraria, que comprèn, á més de la pintoresca y poch correguda comarca del Llussanès, gran part de l'alt y baix Pirineu català, inclòs la petita república d'Andorra y la conca superior del riu Segre.

Lo Sr. Osona divideix aquesta guia, que forma un volum de 368 pàginas, en 138 itineraris, ò siga 68 itineraris més que las anteriors edicions, essent d'observar que la major part dels itineraris ab que la guia ha sigut aumentada tractan d'una comarca de las menos conegudas del Baix Pirineu, com és la que comprèn las serras de Peguera y de Cadí y las montanyas de Busa, llochs tots ells que fins al present havian merescut més atenció dels alpinistas francesos que dels nostres excursionistas, salvant alguna excepció.

Això fa qu'aquesta guia nos siga doblement interessant y qu'acullim ab entusiasme la simpàtica idea del senyor Osona de donar á coneixe quant de notable enclou la nostra patria.

La tercera part d'aquesta guia l'autor la dedica exclusivament á la república d'Andorra y consta de 13 itineraris, dels camins qu'uneixen las sis parroquias que forman la república y de la descripció històrich-geogràfica de la

meteixa, treball aquest últim molt curiós é interessant, que se separa de la natural monotonia dels itineraris, oferint al lector nombrosos datos y noticias descritas ab fàcil estil y animat llenguatge.

Formant un volum apart, ha publicat lo Sr. Osona la secció d'Andorra, que dedica al M. I. Concell General de las Valls, afeginthi, á més dels indicats treballs, *un consell als andorrans*, que considerem molt acertat per la sinceritat y entusiasme ab que l'autor s'ha inspirat.

Segons nostras noticias, lo Sr. Osona té pròximas á publicar, notablement corretgidas y aumentadas, las segonas edicions de las guias *Del Montserrat al Camp de Tarragona* y del *Alt pla de Barcelona y Baix Vallès*.

ROMANÇ DE COM D. RAMON, COMTE DE BARCELONA, ANÁ Á DELIURAR LA EMPERADRIU D'ALEMANYA DEL CRIM D'ADULTERI FALSAMENT IMPOSAT, per *Antoni Bulbena y Tusell*.

Com indica el títul, aquet romanç és una descripció de la cavalleresca tradició sobre l'añada á Alemanya del comte de Barceloná Ramon Berenguer III *lo Gran* pera deslliurar l'emperatriu d'aquell imperi, ignocenta de las acusacions que se li dirigian.

Lo Sr. Bulbena ha estat molt acertat en la descripció, feta á imitació de l'antich romanç y escrita ab molta facilitat y elegancia.

L'ENSENYANSA MUSICAL Y LAS SOCIETATS CORALS, per *Jacinto E. Tort y Daniel*.

Aquest interessant opúscul, degut á la ploma de nostre consoci l'intelligent crítich musical Sr. Tort y Daniel, vegé la llum en la *Revista del Centre Moral y Congregació de Sant Lluís Gonzaga*, y es compon de diferents articles

demostrant los medis que deuen posarse en pràctica pera'l desenrotllo de l'ensenyansa musical y el foment de las societats corals; articles tots ells que justifiquen los coneixements de l'autor en l'art musical.

NUPCIALS, poesias de *Claudi Omar y Barrera*

Baix aquet títol nostre actiu consoci delegat á Canet de Mar, D. Claudi Omar y Barrera, ha publicat, formant un elegant llibret molt esmeradament imprès, una colecció de poesias originals, que revelan una vegada més l'inspiració de l'autor y la seva facilitat en lo maneig de la rima.

MIQUEL GRAU, per *F. de P. M.*, ilustracions de *Baixeras, Llimona, Riquer y Utrillo*

Miquel Grau és una novela de costums contemporànies, fonament sentida y hàbilment desenrotllada. D'ella n'és autor un de nostres joves associats qu'amaga son nom baix las inicials F. de P. M.

L'assumpto de la novela interessa ben prompte al lector, y com qu'està tractat ab molta senzillesa y naturalitat, fugint sempre l'autor de las ampulositats de llenguatge y recàrrech de detallisme en las descripcions, resulta qu'els principals personatges de l'obra adquireixen marcat relleu y en algun punt se presentan copiats directament del natural, parlant ab son propi llenguatge y moventse ab lo desembraç convenient.

Ès de doldre alguns importants descuyts en la part ortogràfica, que creyem qu'hauràn passat desapercebuts á l'autor al corretgir las provas d'impremta; puix, segons manifesta ell meteix, l'obra fou concebuda, escrita é impresa en molt breu temps.

Felicitem al Sr. F. de P. M. per lo ayrós qu'ha sortit

del seu comès, bo y encoratjantlo pera que perseveri en lo cultiu d'aquet gènere de literatura, al qu'es veu té marcada predilecció, com ho demostrà temps enrera ab lo seu apreciable folleto titulat *Quèntos socials*.

Jochs Florals de Barcelona, 1894.—Any XXXVI de llur restauració

Havem rebut lo volum corresponent als Jochs Florals d'enguany, en el que hi figuran, á més de las composicions poètiques premiadas, lo treball en prosa titulat *Del fons d'una caixa*, que va guanyar lo premi ofert pel CENTRE, y del qu'en resultà ser autor nostre benvolgut consoci delegat á Vendrell, D. Jaume Ramon y Vidalés.

Del fons d'una caixa és, com ja indica l'autor, un aplech de notas y documents sobre costums dels quatre derrers sigles, qu'el Sr. Ramon y Vidalés tingué ocasió d'esbrinar y colleccionar d'entre una munió de papers, actes, documents, etc., que va trobar dintre una vella caixa de nuviatge que li fou entregada pera que revisés son contingut.

Lo millor elogi que podem fer dels XX capítuls que componen aquest interessant treball són los aplaudiments que meresqué del nombrós auditori qu'assistí á la vetllada qu'el CENTRE celebrà darrerament en honor dels socis escriptors premiats en la trentasisena festa de la poesia catalana.

GUÍA DEL BAÑISTA EN CATALUÑA, por el Dr. F. Jimeno, farmacéutico.—Barcelona, 1894

Formant un volum de 172 pàginas, ha publicat lo conegut farmacèutich d'aquesta ciutat Dr. F. Jimeno *La Guía del Bañista en Cataluña*, treball destinat á donar á concixe la riquesa hidro-mineral de nostra patria y els

establiments dedicats á la seva explotació, aixís com las comarcas en qu'aquets estàn situats y las vias de comunicació que hi aflueixen.

L'idea qu'ha animat al Dr. Jimeno á publicar aquesta guia és digna d'alabança, y per xò creyem molt just ferne d'ella son merescut elogi, endreçant nostra entusiasta felicitació á son il·lustrat autor, tant més quan á l'escriure l'obra tingué lo bon acert de no oblidar petits detalls que resultan de verdadera importancia, tals com són l'extracte de la llegislació per la qu'es regeixen á Espanya los establiments balnearis y ayguas minero-medicinals, y la nova lley del timbre de l'Estat, disposicions gubernamentals aquestas que, per ser fins al present desconegudas de la majoria dels banyistas, han ocasionat sovint falsas interpretacions, y, quan no, han sigut motiu d'abusos, desidia ò explotació per part d'alguns propietaris de balnearis poch escrupulosos.

La descripció de las ayguas, acompanyada de llurs anàlisis químichs, lo Sr. Jimeno l'ha dividit en cinch parts: ayguas sulfurosas, cloruradas, bicarbonatadas, sulfatadas y ferruginosas.

L'obra va il·lustrada ab alguns fotogravats dels establiments de Caldas de Montbuy, Santa Coloma de Farnés, etcètera, y acompanyada d'un mapa de Catalunya, que dóna perfecta idea de la situació dels establiments y balnearis, aixís com dels camins que hi aflueixen.

ROMANÇER CATALÁ HISTÓRICH, TRADICIONAL Y DE COSTUMS,
per *Francesch Ubach y Vinyeta*, mestre en Gay Saber.

Nostre estimat consoci lo senyor D. Francesch Ubach y Vinyeta, ex-president de l'*Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, és dels poetes catalans que més han treballat á favor de nostra literatura, dotantla de nombrosas obras plenas d'inspiració y galanura.

En l'any 1877 va publicar son primer aplech de composicions històriques, tradicionals y de costums, basadas totas ellas en las més culminants pàginas de nostre gloriós passat.

Ultimament ha publicat lo volum qu'are ens ocupa, segon d'aquesta colecció, qu'és també, com lo primer, un escullit aplech format per quaranta quatre composicions poètiques escrites en valent romanç ab la facilitat y gallardia que li és propia á l'autor.

Aquesta obra la dedica lo Sr. Ubach á nostres companys del *Centre Català* de Buenos Ayres.

DOCTRINA CATALANISTA, per *Fidel Constant*.

Lo Sr. Flos y Calcat tingué ocasió de donarnos á coneixe aquet treball en la festa patronal de Sant Jordi celebrada enguany.

De la *Doctrina catalanista* sols direm que fou rebuda ab acceptació per la concurrencia qu'assistí á la vetllada, sens dupte perquè sapigué apreciar los patriòtichs fins qu'han mogut á l'autor al donarla á coneixe al públich.

J. G. Y P.

SECCIÓ OFICIAL

SOCIS ENTRATS

DESDE 'L PRIMER D'ABRIL FINS AL DIA DE LA FETXA

SOCIS RESIDENTS

- D. Francisco de P. Xuclà.
- » Francisco de J. Sarró.
- » Manel Porcar y Tió.
- » Francisco Capell.
- » Carles Font.
- » Albert Aspiazu.
- » Jaume Castellbell.
- » Francisco de S. Permanyer.
- » Víctor Brossa Sangerman.
- » Joaquim Miret y Sans.
- » Baltasar Serradell y Planella.

SOCIS DELEGATS

- D. Joseph Mas y Domenech, Pbre., á Pierola y Hostalets.
- » Joseph M.ª Pamies á Cornudella.
- » Joaquim Ferrandiz Id.
- » Anton Kies á Tortosa.
- » Ramon O. Callagan, Pbre. Id.
- » Miquel Bau é Isern Id.
- » Anton Borràs á Tivisa.
- » Adolf Alegret á Tarragona.
- » Emili Morera Id.
- » Hermenegild Roca á Valls.
- » Vicens de Pedro á Montroig.
- » Osvald Basseda á Garcia.

D. Tomàs Jordi	á Gandesa.
» Joseph Belau	á Vendrell.
» Pau Font Rubinat	á Reus.
» Anton Serra	Id.
» Víctor Fargas	Id.
» Anton Marca	Id.
» Joan Andreu	á Alcover.
» Agustí Casas	á S. Feliu de Guíxols
» J. Andreu	Id.

DONATIUS PERA LA BIBLIOTECA

De D. Joseph Brunet y Bellet: *Misal Romano*, ab gravats, 1575; *Opuscula Omnia Thomae Devio Caietano*, 1575; un volum de l'*Historia de los Papas*, ab retratos, 1630; *Nueva idea de la tragedia antigua y «Las Troyanas», de Séneca*; *Belectio fratris Dominici Sato, provechoso tratado de cambios*, 1541-1542; Francisco Patricio: *De Reyno*, 1591; *Verdadero carácter de Mahcma*, 1793; *Obras de Virgilio en castellano*, 1614; *Diccionario Catalán-Latino*, 1682; *Gregori Majansii Epistolarium*, 1732; *Roma sacra e moderna*, 1725; *Opus Aureum Ornatum-gotico*, 1547; *I capitani del Sig. Giovanni Bottero*, 1607; *El hombre de letras*, 1678; *Della genealogia degli Dei*, 1584; *Memoires de M. P. P. Brantone*, 1692; *De Civilitate Morum Puerilium*, 1539; Pomponii Mela: *De Sita Orbis*, 1551; *L'Éloge de la Folie*, 1766; *Il Gottedo e Gierusalemme Liberata*, 1588; *Poesies de Sapho y otros*, 1777; un pergami ab lo segell de cera de D. Martí d'Aragó; un altre ab lo plom de Paulo V; un altre sense segell; onze aygua-forts de l'*Heptameron* de la Reyna de Navarra.

De D. Francisco Planas: *Sagrada passió de Jesu-Christ*

(Barcelona, 1866); *Letrillas místicas para cantarse en las fiestas de la Navidad del Señor* (Barcelona, 1823); *La cuinera catalana*, quadern I (Barcelona, 1835).

De la «Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona»: Tres exemplars de l'Acta de la sesión pública de 1891, tres de la de 1892 y tres de la de 1893; *Elogio del excelentísimo señor Marqués de Sentmenat, presidente que fué de la Academia* (Barcelona, 1892).

De D. Ramon Soriano: *Memoria descriptiva del monumento conmemorativo de las glorias de España en la guerra de África* (Barcelona, 1875); *Ateneo Barcelonés. Acta de la sesión pública de 1887; Barcelona antigua y Barcelona moderna* (Barcelona, 1848); *A la Sala de lo Contencioso del Consejo de Estado* (Barcelona, 1881); *Discurso sobre los fines del «Fomento de la riqueza de Cataluña»*, por su presidente D. Pedro Estasén (Barcelona, 1887); *Condiciones y reglas á que se sujetarán las autorizaciones que concede el Excelentísimo Ayuntamiento* (Barcelona, 1882); *Comisión de Concejales Inspectores del Cuerpo de Bomberos. Actas de las sesiones de los días 5 y 14 Junio 1884; Noticia de algunos artistas catalanes inéditos de la Edad Media y Renacimiento* (Barcelona, 1880); *Monumento á las glorias de España en la guerra de África* (Barcelona, 1875); *Monumento á Cristóbal Colón*, memoria (Barcelona, 1882); *Dictamen que la minoría de la M. I. Comisión de reforma y mejora de Barcelona ha acordado elevar al Excmo. Ayuntamiento de la misma* (Barcelona, 1880); *Enlace de los ferrocarriles en Barcelona* (Barcelona, 1881); *Carta-pastoral del obispo D. Jaime Catalá y Albosa* (Barcelona, 1883); *Informe sobre la crisis actual de las industrias pecuaria y viti-vinicola* (Barcelona, 1887); *Biblioteca de «L'Arch de Sant Martí»*, volum I, any 1884; *Memoria sobre la marcha y estado de la Casa de la Caridad de la provincia de Barcelona*, 1883; *Noticias de la Casa de Caridad de Barcelona*, 1872; *Memoria sobre las reformas. régimen*

y estado de la Casa de Caridad de Barcelona, 1880; Monumento conmemorativo de la guerra de África; Memoria descriptiva del proyecto de monumento para perpetuar las glorias de España en la guerra de África (Barcelona, 1875); Manifiesto sobre la reforma arancelaria de 1881; Memoria facultativa de un proyecto de nichos en el cementerio de esta ciudad (Barcelona, 1874); Columna meteorológica del Parque de Barcelona, 1885; Discurso pronunciado por D. Javier Terc y Martorell sobre la reforma de Barcelona, 1880; Reforma de Barcelona. Verdad sobre el proyecto Baixeras, 1883; «La Económica». Proyecto de constitución de una sociedad para dotar á Barcelona y su llano de 20,000 plumas de agua potable; Proyecto de Parque y Jardines en los terrenos de la ex Ciudadela de Barcelona, 1872; El Tiburón, almanaque para 1865; núm. LXX, any II, de *La Campana de Gracia*; núm. 22, any II, de *L'Ase*; núm. 12, any I, de *La Rambla*; núm. 1, any V, de *L'Esquirol*; *La Gloriosa*, almanaque para 1870; *Lo Xanguet*, almanach per 1865; *L'Esquella de la Torratxa*, gatada, per Serafí Pitarra; *La Venjansa de la Tana*, gatada, per Serafí Pitarra; núms. 24 y 25, any I, de *Lo Noy de la Mare*; quatre fullas de l'*Album popular de las Cortes Constituyentes de 1870*; núms. 1 y 4, any I, de *Lo Somatent*; núms. 8, 13, 22, 25, 33, 37, 38, 54 y 58 de *La Pubilla*; núms. 1, 2, 4, 13, 19, 26, 27, 28, 35, 37 y 41 de *La Barretina*; núms. 12, 13, 17, 26, 30, 38, 41, 49, 50 y 69 d'*Un tros de paper*; Mapas: Italia, Imperia Antiqua, Asiæ Minoris, Nordeste de África, India, África Central, Cuencas de La Tech y La Tet, Cuencas de la Muga, Fluviá y Ter, España y Portugal, Mapa geológico de la provincia de Barcelona, Id. hipsométrico de íd., Id. minero y de la cuenca de Calaf y de Berga, Id. orográfico-hidrográfico de la provincia de Barcelona, Costas de España y Marruecos, Islas Británicas, Grecia antigua, Egipto, Países Bajos, Mapa Mundi, Oceanía ó Australasia y

Polinesia, Turquía Europea y Grecia, América Meridional, Reino de Francia, Suecia y Dinamarca, Mundo conocido de los antiguos, Viajes de los israelitas en busca de la tierra de Canaan, Estados de Italia, Cuenca de Cenja, Cerbal, Calic y Segarra, Cataluña, Masana, Geológico y topográfico de la provincia de Barcelona, Planos para la historia de la Grecia antigua, Plan general de la Exposición Universal de 1888, Croquis de la mina-galería de Vellirana, Plan itinéraire de la visite des Egouts de Paris; *Proyecto del monumento á Fernando II el Católico que debía erigirse en la Plaza Real de Barcelona.*

Anònim: *Ciertas condiciones de la adolescencia*, parte IX. De la Universitat de Coimbra: Anuari de 1893-94.

Del «Colegio de Farmacéuticos de Barcelona»: *Acta de la sesión general extraordinaria celebrada el 30 Diciembre 1893.*

De *L'Avenç*: Llista dels arquitectes residents en Catalunya en l'any 1894.

De D. Ramon Corbera, Pbre.: *Mostra dels escrits del Rector de Vallfogona*, recullits pel donador.

De D. Francisco Flos y Calcat: *Doctrina catalanista*, pel propi donador.

De D. Carles de Bofarull: *Almanac Montpelierench* per l'any 1894.

De D. Rafael M.ª de Labra: *La acción particular en el movimiento pedagógico de la España contemporánea*, pel propi donador.

De D. Francisco Maspons y Anglasell: *Miquel Grau*, pel propi donador.

De la «Real Academia de Medicina y Cirugía»: *Acta de la sesión pública inaugural del curso de 1894.*

De D. Matías Alonso Criado: *Obras escogidas de D. Juan de Cominges.*

De D. Francesch Ubach y Vinyeta: *Romancer Català*, segon aplech, pel propi donador.

- De D. Arthur Bulbena: *Romanç de com D. Ramon, comte de Barcelona, anà á deliurar la emperadriu de Alemanyà*, publicat pel donador.
- De D. Jacinto E. Tort y Daniel: *L'ensenyansa musical y las societats corals*, pel propi donador.
- De D. Manuel Sánchez: *La acción particular en el movimiento pedagógico en «La España contemporánea» y la raza de color de Cuba*, pel propi donador.
- De D. Francesch Carreras y Candi: Plano dels terrenos de Barcelona y Sans compresos en lo conveni entre abdós poblacions pera l'apertura de la Granvia fins al mar.
- De D. Claudi Omar y Barrera: *Nupcials*, pel propi donador.
- De D. Arthur Osona: *Guia de las regions del Llussanès, Pirineus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra* (tercera edició), y *Andorra*, pel propi donador.
- De D. F. Jimeno: *Guia del bañista en Catalunya*, pel donador.
- De D. Ramon O. Gallagher, Pbre: *La Catedral de Tortosa y Apuntes históricos de Ulledecona*, pel donador.

DONATIUS PERA 'L MUSEU Y COLECCIONS

- De D. Juli Vintró: Una post, imitació á noguera, pera colocar las fotografias durant las sessions y conferencias que celebra lo CENTRE.
- De D. Arthur Osona: Tres monedas romanas.
- De D. Domingo Palet: Fragment de caixal d'elefant fòssil quaternari diluvià trobat prop de Sant Pere de Tarassa.
- De D. Juli Vintró: Onze vistas fotogràficas de l'excursió á Brugués, Castell d'Aramprunyà, Begas y Olesa de Bonesvalls.
- De D. Valentí Almirall: Un ex-voto trobat entre 'ls llibres de la Biblioteca Arús.

- De D. Lluís Marian Vidal: Tres fotografias de «La Cova del Tabaco», íd. de l'Aigua y olla de l'època neolítica. Dugas pedras de molí època prehistòrica.
- De D. Pere Pagès: Tres fotografias: Sant Pere de Roda, fatxada de Sant Pau del Camp y claustre de Sant Pere de Casserras.
- De D. Francesch Carreras y Candi: Un casco de bomba procedent de l'Hospital Militar qu'existí en lo carrer Torrent de Junqueras.
- De D. Carles de Bofarull: Quatre fotografias del Museu de l'Historia de Barcelona.

ACORTS Y GESTIONS DE LA DIRECTIVA

En la sessió del dia 3 d'Abril s'acordà nombrar una comissió, composta dels Srs. Cardona, Pagès y Vintró, pera que revisessin las obras existents en la Biblioteca del CENTRE que fossin apropiadas pera concorre á l'*Exposició del Llibre, Gravats é Imprempta en Catalunya* organizada per l'Ateneu Barcelonès.

En la que tingué lloch en lo dia 10 del meteix mes se prengué l'acort de reunir en una ressenya tots los datos qu'es tingan respecte l'estat de ruina del monastir de Poblet y procurar per tots los medis ab que compta lo CENTRE pera la conservació de tant preuada joia arquitectònica.

S'acordà en la reunió del dia 11 de Maig que no pugui inscriures en la làpida d'excursionistas cèlebres ni posar cap retrato en la galeria de l'Associació á cap excursionista de qual defunció no hagin transcorregut deu anys.

Fou pres, en Junta celebrada lo dia 30 del meteix, l'acort d'imprimir en un volum la ressenya escrita per D. Joseph Puiggarí referent á la visita que celebrà lo CENTRE á la casa-palau de D. Eusebi Güell y Bacigalupi.

En la meteixa sessió se prengué l'acort de celebrar en lo saló de *La Vanguardia* una exposició artística de treballs fets pel CENTRE. Se nombrà una comissió, composta dels Srs. Pagès y Vintró, pera organisar dita manifestació.

També la Directiva ha enviat atentas comunicacions als Ajuntaments de Balaguer y de Vich, y al Excm. é Ilm. senyor Bisbe d'eixa ciutat, pera que se conservessin en abdugas poblacions respectivament, la porta gòtica que recorda la defensa del desgraciat soberà Jaume d'Urgell y lo tros de muralla de l'època de Pere IV qu'es conserva en la rambla de Moncada de Vich, monuments qual desaparició està decretada per las corresponents corporacions municipals.

CRONICA DEL CENTRE

SESSIONS OFICIALS

SESSIÓ PATRONAL EN LO DIA DE SANT JORDI. — 23 d'Abril. — Seguint la costum anyal, tingué lloch també en lo present la vetllada literaria patronal, qu'enguany fou també musical. Los Srs. Però y Bonet, acompanyats discretament en l'armonium pel Sr. Millet, donaren á coneixe las cançons catalanas *Lo pardal*, *Lo mariner*, *Lo bon caçador*, *Montanyas del Canigó*, *La filadora*, *Los segadors*, qual interpretació fou coronada per entusiastas aplaudiments.

En la meteixa vetllada se llegiren poesias dels Srs. Masriera (D. Enrich), Tarré, Tintoré y Torres y Reyetó, y treballs en prosa dels Srs. Golferichs, Fidel Constant y Galbany.

Obrí y tancà la sessió lo senyor president, D. Francisco de S. Maspons y Labrós, pronunciant oportuns parlaments.

La concurrencia fou nombrosa.

VETLLADA DEDICADA ALS SENYORS SOCIS PREMIATS EN LOS JOCHS FLORALS de 1894. — 8 Maig 1894. — Traduim d'un diari local la ressenya de dita vetllada :

«Lo seguit de festas literarias que cada any se celebren ab motiu dels Jochs Florals, y qu'en lo present han superat als anteriors, ha tingut digne final ab la sessió dedicada ahir al vespre pel CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA als seus socis qu'han sigut premiats en lo certamen del diumenge passat.

»Lo president del esmentat CENTRE, D. Francisco de S. Maspons y Labrós, organisà y desenrotllà la vetllada d'una manera tant nova com agradabilíssima. Considerant á la corporació com una familia reunida á l'entorn de la llar en una vetlla d'ivern, va anar explicant las diferentas costums de las masias catalanas, y á sa bonica explicació anava aplicant la lectura de poesias y treballs en prosa.

»L'efecte que produhí á la concurrencia la novetat de l'organisació de l'acte fou molt falaguera, per lo que va felicitar-se ab entusiasme al Sr. Maspons.

» Se donà lectura dels següents treballs: lo Sr. Pagès, *Scherzo*, del reverent Sr. Collell; lo Sr. Galbany, *La mort del aucell*, del Sr. Novellas de Molins; lo Sr. Rocamora, *La mort de la nina*, del Sr. Tell, y *La Sardana*, del Sr. Maragall; lo Sr. Torres y Reyetó, sa compositió *La mort del comte Berenguer*; lo Sr. Company, *Lo timbal de Sampedor*, del Sr. Ubach y Vinyeta; y lo Sr. Maspons y Labrós, varis fragments de l'obra *Del fons d'una caixa*, del Sr. Ramon, delegat al Vendrell y guanyador del premi ofert pel CENTRE.

» Assistiren á la sessió representants de varias corporacions artísticas y literarias y un nombrós aplech d'associats.»

SESSIONS PREPARATORIAS. — En lo segon semestre del corrent any s'han celebrat las següents:

Dia 5 Abril: Sessió preparatoria de l'excursió á Igualada y Santa Margarida de Montbuy. Lectura d'un treball científich del Sr. Brunet y Bellet.

Dia 12 Abril: Sessió preparatoria de l'excursió á Caldas de Malavella. Lectura, pel senyor D. Juli Vintró, de l'acta de la excursió oficial á Olesa de Bonesvalls.

Dia 26 Abril: Sessió preparatoria de l'excursió á Sentmenat y Castell de Guanta. Lectura, pel Sr. Galbany, de la Memoria referent á l'excursió oficial á Bellpuig y Vallbona de las Monjas.

Dia 11 Maig: Sessió preparatoria de l'excursió al monastir de Poblet y Santas Creus. Lectura de la Memoria de l'excursió particular á Valls y Santa Coloma de Queralt, per D. Joseph Castellanos.

Dia 25 Maig: Sessió preparatoria de l'excursió á Sant Pere de Vilamajor. Lectura de la Memoria de l'excursió particular de Cervera á Portell, per D. Faust de Dalmases y de Massot.

Dia 31 Maig: Sessió preparatoria de l'excursió á Alps, Borredà y Berga.

Dia 7 Juny: Sessió preparatoria de l'excursió á Olesa de Montserrat y Lo Cairat. Lectura, pel Sr. Galbany, de la Memoria de l'excursió á Carme, Orpí y Miralles, escrita per D. Arthur Osona.

Dia 21 Juny: Sessió preparatoria de l'excursió á Montnegre. Lectura, pel senyor D. Manel Urgellés y Depares, de la Memoria de l'excursió á Cervera y Lleyda, ab la relació de l'interessant *Còdich dels Butiflers*.

Totas aquestas sessions foren presididas pel senyor president, D. Francisco de S. Maspons y Labrós, excepte las que tingueren lloch en los dias 11 y 31 de Maig, que las presidí lo secretari primer, D. Joseph Galbany y Parladé.

EXCURSIONS OFICIALS

EXCURSIÓ Á IGUALADA Y CASTELL DE LA POBLA DE CLARAMUNT. — Dias 7 y 8 d'Abril. — Assistencia dels Srs. Maspons y Labrós, Osona, Canals, Coll y Gasch, Castellet, Espona, Vintró, Roig y Punyed, Gironès y Galbany.

Per un lamentable error de la guia oficial de ferro-carrils, lo tren en que marxaren los excursionistas no enllaçà á Martorell ab cap altre del Ferro-carril Central Català, per lo qu'es vegeren precisats d'anar á pernoctar á Vilafranca, d'hont ne sortiren l'ensentdemà en carruatge, arribant á Igualada á las 8 del matí.

Acompanyats de nostres molt estimats delegats Srs. Serra y Constansó, director de *El Igualadino*, Baliu y Osona y Bas, visitaren lo més notable de la ciutat, marxant després, tots junts, en ferro-carril cap á la Pobla, desde hont pujaren al castell del meteix nom, quals notables ruinas són encare suficients per formar concepte de la grandesa del castell.

A las dugas de la tarde retornaren á Igualada, d'hont ne sortiren l'endemà en el tren qu'arriba á Barcelona á las 9'50 del matí.

D'aquesta excursió lo Sr. Galbany està escrivintne la Memoria, que serà pròximament publicada en lo BUTLLETÍ.

EXCURSIÓ Á CALDAS DE MALAVELLA AB L'OBJECTE DE VISITAR LO MANANTIAL DEL «VICHY CATALÁ». — D'ella insertem en lo present número la Memoria, escrita pel Sr. Pagès.

EXCURSIÓ Á SENTMENAT Y CASTELL DE GUANTA. — Dia 29 d'Abril. — Assistencia dels Srs. Castellet, Sturzenegerz, Sastre, Bofill y Meyer.

Devallaren del tren á Sabadell, y per la carretera que d'aquesta població va á Granollers se dirigiren á Sentmenat, y pujaren

després á l'enrunat castell de Guanta, que visitaren, com també las covas ò cambras del comte.

Per la tarde es dirigiren á Caldas de Montbuy, distant una hora, desde hont retornaren á Barcelona.

EXCURSIÓ ALS MONASTIRS DE POBLET Y SANTAS CREUS. — Dias 13 y 14 de Maig. — Assistència dels Srs. Castellet, Borrell, Meyer y Casals. A fi de comprovar degudament las noticias qu'ha tingut lo CENTRE referents á las moltes excavacions y desperfectes que s'estàn efectuant en l'històrich monastir de Poblet, la Junta acordà verificarhi una excursió oficial, á la que hi assistiren los senyors esmentats.

Penosa impressió causà als excursionistas l'estat actual del Monastir, puix als nombrosos desperfectes y mutilacions que sobre ell pesavan, cal afegirhi las inconcebibles excavacions qu'en busca d'un amagat tresor are s'hi estàn verificant, essent vergonyós dir qu'aquestas excavacions, que fan teme la total ruina del cenobi, siguin fetas ab consentiment d'elevadas autoritats, qual obligació fóra cuydar per la bona conservació d'un monument de tanta vàlua.

Lo Sr. Castellet, cumplint la comissió que li confià la Directiva, ha escrit una extensa y ben rahonada descripció dels desperfectes produhits per aquestas excavacions.

Per la tarde del primer dia retornaren á Valls, ahont pernoc-taren, y l'ensentdemà es dirigiren al monastir de Santas Creus, passant per Alió y Vilarrodonà y seguint després las pintorescas voras del Gayà.

Visitaren lo sumptuós monastir, en lo que res de nou hi trobaren digne de consignar, y per la tarde retornaren á Valls, ahont culliren lo tren, qu'els deixà á Barcelona á las 10 del vespre.

EXCURSIÓ Á SANT PERE DE VILAMAJOR. — Diumenge dia 27 de Maig. — Assistència dels Srs. Maspons y Labrós, Castellet, Meyer, Pagès, Pons y Tusquets y Galbany.

Devallaren del tren á Llinàs, y per la carretera en construcció que deu anar á Sant Antoni de Vilamajor se dirigiren á aquesta població, desde hont anaren á Sant Pere de Vilamajor, distant mitja hora.

Visitaren la grandiosa iglesia d'aquet poble, de construcció

gòtica, ab sa grandiosa torra-campanar de fàbrica romànica. En la fatxada de l'iglesia notaren altra volta l'important làpida del sigle IX.

Per la tarde, passant per pintoresch camí qu'atravessa varias rieras y hermosos boscos, feren via al poble de Cànovas, situat en una gemada vall d'abundosas ayguas. Després anaren á Cardedeu, distant una hora y mitja, y, un cop visitada la població, prengueren lo tren, qu'els retornà á Barcelona molt complascuts de l'excursió.

EXCURSIÓ Á BERGA, SANTUARI DE QUERALT, BORREDÀ Y SANT QUIRSE DE BESORA. — Dias 3, 4 y 5 de Juny de 1894. — Assistencia dels Srs. Maspons, Osona y Bonay.

Sortiren nostres consocis pel matí del dia 3, anant á dinar á Berga, ahont arribaren á primera hora de la tarde.

Invitats pels Srs. Rosal germans, propietaris de las importants colonias industrials y agrícolas situadas en la comarca de Berga, visitaren, en companyia d'aquets senyors, primerament la grandiosa fàbrica y nombrosas dependencias que forman la colonia industrial, y després la colonia agrícola, quedant verament admirats dels avenços introduhits pels propietaris en sas colonias, aixís com del bon tracte y educació que donan als nombrosos treballadors que hi estàn empleats.

Lo dia 4 feren una excursió al famós Pi de las Tres branques, d'hont se dirigiren á l'enlayrat santuari de Queralt, retornant pel mitj-dia á Berga.

Per la tarde, montats en cavalleries, anaren á Borredà, distant quatre horas, ahont pernoctaren. Lo dia 5 sortiren de bon matí per la carretera que, passant per Alpens, va á Sant Quirse de Besora, y en aquesta població prengueren lo tren de la línea de Sant Joan de las Abadessas, qu'els deixà á Barcelona á las set de la tarde, molt satisfets dels obsequis y atencions que reberen durant l'excursió, especialment dels esmentats germans Srs. Rosal.

Las excursions anunciadas pels dias 11 y 25 á Olesa y El Cayrat y Montnegre respectivament, tingueren que suspendres, la primera per causa del mal temps y la segona per motius imprevistos.

VISITAS OFICIALES

Durant lo passat trimestre s'han verificat tres importants visites, dugas á dugas interessants coleccions particulars, y l'altra á l'Arxiu de la Corona.

La primera tingué efecte lo dia 1 del mes d'Abril á las coleccions de pintura, vidrieria, teixits, etc., del conegut artista don Alexandre de Riquer, assistinhi lo president del CENTRE, senyor Maspons, y els Srs. Brunet y Bellet, Canals, Cardona, Sastre, Pagès, Vintró, Rabassa, Borrell, Casals, Llorens y Riu, Colomer, Guasch, Cebrian, Robrenyo, Andreu, Cruspinera, Palet y Galbany, quedant tots ells altament satisfets de las nombrosas bellesas que figuran en las coleccions y de las molts finesas que reberen de son il·lustrat propietari.

A la visita á l'Arxiu de la Corona d'Aragò, que tingué lloch lo dia 22 del meteix mes, hi concorregueren los Srs. Maspons y Labrós, Rubio de Laserna, Borrell (D. F.), Borrell (D. J.), Llorens y Riu, Millet, Cardona, Sastre, Castellbell (Jaume y Joan), Palet, Guillem, Robrenyo, Vintró, Canals, Brunet y Bellet, Rabassa, Guasch, Ferré, Dalmases, Comas, Casals, Alòs, Belau, Colomer y Pagès.

Nostres consocis foren rebuts pel digne arxiver D. Francisco de Bofarull, qu'els hi donà nombrosas noticias sobre els importants documents, llibres, pergamins, etc., qu'es conservan depositats en l'Arxiu.

L'altra visita, verificada lo dia 20 de Maig prop passat, fou á las molt notables coleccions arqueològicas de l'il·lustrat artista D. Joseph Pascó.

A ella hi assistiren, entre altres associats que sentim no recordar, los Srs. Maspons, Canals, Meyer, Pagès, Sastre, Vintró, Borrell y Robrenyo.

La falta d'espai ens priva de donar detallat compte dels valiosos exemplars qu'admiraren nostres consocis en las coleccions del Sr. Pascó, per part de qui reberen molt finas atencions.

CONFERENCIAS

UNA EXCURSIÓ GEOLÒGICH-ARQUEOLÒGICA PELS ENCONTORNS DE TARRASSA, per *D. Domingo Palet y Barba*. — Lo dia 19 d'Abril del corrent any, lo Sr. Palet y Barba ocupà la càtedra del CENTRE, desenrotllant lo tema *Una excursió geològich-arqueològica pels encontorns de Tarrassa. Consideracions científicas, y especialment crítich-històricas, ab motiu de la meteixa*.

Lo conferenciant donà un exacte coneixement de las evolucions geològicas que s'han anat succehint en la comarca del Vallès, fixantse especialment en los encontorns de Tarrassa, qu'estudià detingudament en lo transcurs de sa notable disertació, per lo que fou calurosament felicitat pel nombrós auditori qu'ocupava la sala de sessions del CENTRE.

LAS CREUS DE PEDRA DE CATALUNYA, per *D. Norbert Font y Sagué*. — Lo jove seminarista D. Norbert Font y Sagué llegí en la vetlla del 19 de Maig son treball *Las creus de pedra de Catalunya*, premiat en los Jochs Florals d'enguany.

Lo Sr. Font y Sagué començà son treball ab un detingut estudi de l'història de la Creu desde els més antichs temps fins á nostres dias, entrant després á investigar l'època en que foren introduhidas á Catalunya las creus de pedra, y acabà fent una descripció de las principals creus de terme que subsisteixen en peu en nostra patria.

Aquest treball, notable no sols per lo nou é interessant que resulta, sí que també per la manera ab qu'el desenrotllà l'autor, fou molt aplaudit per la concurrència qu'assistí á l'acte.

RAHONAMENTS DEL CATALANISME PERA SA DEFENSA Y PROPAGANDA ENTRE LA JOVENTUT Y LA CLASSE OBRERA, per *D. Francisco Flos y Calcat*. — Nostre consoci l'entusiasta catalanista Sr. Flos y Calcat desenrotllà, en la vetlla del 31 de Maig prop passat, tant interessant tema ab verdader coneixement y claretat d'exposició.

Després d'una precisa descripció de nostra gloriosa història, demostrà que, com á conseqüència lògica del menyspreu ab que havian sigut tractadas pels governs castellans nostra llengua y nostras lleys y costums, s'havia despertat á Catalunya lo senti-

ment de patria baix lo nom de *catalanisme*, y á continuació exposà los medis qu'ell considera més oportuns pera la millor propagació y foment de tant nobles aspiracions.

Molt aplaudit fou lo Sr. Flos per la concurrencia qu'assistí á l'acte.

LES COVES PREHISTÓRIQUES DE LA PROVINCIA DE LLEYDA, per D. *Lluís Marià Vidal*. — En consideració á la molta importancia del treball del Sr. Vidal, lo publiquem íntegre en lo present número.

Los associats y demás personas qu'assistiren á aquesta conferencia, que tingué lloch lo dia 29 de Maig últim, felicitaren calurosament al Sr. Vidal per l'erudició de son treball.

SECCIÓ DE NOVAS

A fi de donar á coneixe algunas obras de nostres consocis, fruit directe totas ellas de l'excursionisme, lo CENTRE organisà una exposició en lo saló artístich de *La Vanguardia*, que s'inaugurà lo dia 27 de Juny prop passat.

En aquesta exposició, qu'es vegé molt visitada y de la que s'en ocupà ab elogi la premsa de la capital, presentà lo CENTRE, entre altrás obras, las següents: de D. Macari Golferichs, una colecció de reproduccions de taulas gòticas, notable per sa exactitut en lo dibuix y colorit, com també diferentas reproduccions de telas antigas perfectament executadas. Obra d'en Golferichs són aixís meteix los dibuixos dels capitells dels claustres dels monastirs de Santa Maria de l'Estany y Sant Martí de Canigó.

Lo Sr. Bofarull presentà una escullida colecció de fotografias del monastir de Santas Creus. Obra del Sr. Massó són las hermosas fotografias del claustre de Sant Pere de Galligans que formaren part de l'exposició.

Una nombrosa colecció de calchs de làpidas y el d'una lauda sepulcral d'un abat de Sant Cugat del Vallès, completavan l'exposició.

En atenció á la bona acullida qu'el públich ha dispensat á aquesta exposició, lo CENTRE té el propòsit de celebrarne pròximament una altra exclusivament fotogràfica en lo meteix local.

Acabem de publicar luxosament impresa é ilustrada ab deu magníficas fototipias una monografia de la casa-palau de nostre soci protector l'Excm. senyor D. Eusebi Güell y Bacigalupi.

Dit treball, motivat per la visita qu'el CENTRE verificà á dita casa-palau, l'ha escrit l'ilustrat arqueòlech D. Joseph Puiggarí.

Invitat per la Junta Organisadora de l'*Exposició del Llibre, lo Gravet y l'Imprempta*, qu'ha celebrat l'Ateneu Barcelonès, lo CEN-

TRE assistí á dita exposició envianthi los més notables llibres antics de sa biblioteca.

A més de las obras que fem esment en la secció bibliogràfica, tenim coneixement de qu'en lo darrer trimestre s'han publicat las següents, originals de socis del CENTRE, de las quals no emetem judici per no haverne rebut cap exemplar:

Floralia, composicions poètiques, per Mossen Jaume Collell, delegat á Vich; *Lena*, novela de costums montanyesas, per Carles Bosch de la Trinxeria, delegat á La Junquera; y *Añoranzas*, per nostre soci honorari l'Excm. senyor D. Víctor Balaguer.

Á causa de l'enfermetat qu'aqueixa á nostre estimat consoci D. Ramon Arabia y Solanas, á qui desitjem un prompte restabliment, havem tingut de sospendre pera lo vinent número la publicació de las dugas derrereras conferencias que dit senyor donà sobre el tema *Una excursió á Londres*.

Ab verdadera satisfacció nos havem enterat de las excursions que la *Associació Catalanista*, de Reus, y lo *Centre Catalanista*, de Girona y sa comarca, han verificat derrerament á alguns dels més notables monuments de sas respectivas comarcas.

LO CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.